

## Zelfbestuur en zeggenschap

Een paar jaar geleden ontstond in Nederland vrij plotseling een grote belangstelling voor het arbeiderszelfbestuur (AZB), dat in Joegoslavië al lange tijd in praktijk wordt gebracht. Vooral in kringen van de vakbeweging en de progressieve partijen werd het AZB aangewezen als de ideale bestuursvorm voor de onderneming. Een delegatie van het Overlegorgaan der Vakcentrales rapporteerde in de brochure *Baas in eigen bedrijf* (1970) in nogal enthousiaste bewoordingen over deze vorm van ondernemingsbeheer. Ook van werkgeverszijde liet men zich niet onbetuigd, zij het dat de toon iets anders was 1).

Peil ik het goed, dan lijkt de belangstelling in ons land voor het AZB terug te lopen. De problemen van alle dag eisen weer alle aandacht op. Van een doorwerking van het aanvankelijke enthousiasme bij de vakbeweging merkt men in de praktijk weinig. De wat moeizame discussie over de voor- en nadelen van de ondernemingsraad — mede in verband met de adviesaanvraag die de regering bij de SER heeft „gedropt” over een versterking van de positie van de ondernemingsraad — illustreren dat het AZB duidelijk uit het zicht is verdwenen. Misschien dat in de sfeer van de politiek aan de discussie weer een nieuwe impuls zal worden gegeven door de publikatie — in de herfst van 1974 — van een boekwerkje, dat door de Wiardi Beckman Stichting (het wetenschappelijk bureau van de PvdA) zal worden uitgegeven. Daarin worden de mogelijkheden onderzocht van het AZB voor de Nederlandse situatie.

Gaat men ervan uit, dat ook in de komende jaren de beheersvorm van de onderneming onderwerp van discussie en beleid zal blijven — en dat lijkt mij geen onjuist uitgangspunt —, dan kan men zich er slechts over verheugen dat van wetenschappelijke zijde de studie hierover krachtig wordt voortgezet. Het is dan ook verheugend dat de organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (ZWO) een paar jaar geleden middelen ter beschikking heeft gesteld voor een uitvoerig onderzoek naar het functioneren van het AZB in Joegoslavië. Daarmee werd een lijn voortgezet, die door de pionier op dit terrein — Dr. M. J. Broekmeyer — eerder was getrokken. In 1968 publiceerde hij zijn grondige studie: *De arbeidersraad in Zuid-Slavië*. Nú waren het de hoogleraren Wemelsfelder en Van Zutem, die als supervisor optraden van een economisch-sociologisch onderzoek 2). De econoom Wemelsfelder deed in deze kolommen verslag van zijn onderzoek 3). Een tweetal andere onderzoekers — de econoom Rob Boonzajer Flaes en de socioloog Joop Ramondt — hebben kortgeleden hun bevindingen aan het papier toevertrouwd 4). Zij hebben een studie gepubliceerd, die in brede kring aandacht verdient. In de eerste plaats vanwege de kwaliteit van hun werk en in de tweede plaats omdat zij laten zien tot welke belangwekkende resultaten de samenwerking tussen economen en sociologen kan leiden. Daarop hebben we in dit land te lang moeten wachten.

Hun studie van een vijftal Joegoslavische ondernemingen — waaronder zowel rijke als arme ondernemingen — is voor

voor diegenen, die er een wat beperkte opvatting van de democratie op nahouden. Hun genuanceerde analyse — zonder dat deze in het wollige in- en uitpraten vervalt — geeft een duidelijk beeld van de factoren waarvan het functioneren van het AZB afhankelijk is. De grenzen van de zelfbeschikking (AZB) — grenzen die somtijds een wat grillig verloop hebben — worden helder geanalyseerd. De onderzoekers konden tot in de kern van de problematiek doordringen, omdat zij niet alleen met gedrevenheid en bekwaamheid hun onderzoek in moeilijke omstandigheden hebben uitgevoerd, maar ook omdat zij beiden de landstaal kenden. Hoewel de maatschappelijke infrastructuur in Joegoslavië wezenlijk verschilt van die in ons land, ligt de relevantie van hun studie vooral in de nauwelijks aan tijd en plaats gebonden problemen rond de bewerktuiging (en beleving) van in principe democratische organisatievormen.

De resultaten van hun onderzoek laten zich in kort bestek nauwelijks samenvatten. Het boek verdient een uitvoeriger bespreking dan de signalering die hier plaatsvindt. Zelf vatten Boonzajer Flaes en Ramondt de resultaten als volgt kort samen:

- In alle ondernemingen is een sterke neiging tot centralisering van de besluitvorming. De kans op decentralisatie neemt toe naarmate de marktpositie van de onderneming sterker is.
- Het beleid berust in grote mate bij de leiding en de bureaus, zodat in rijke ondernemingen de mogelijkheden tot decentralisatie afhankelijk zijn van de bereidheid en de mogelijkheid bureaus en leiding te decentraliseren en de bevoegdheden van raden te vergroten.
- In arme ondernemingen zijn de mogelijkheden tot decentralisatie wat minder en zal de leiding strak toezien op de bureaus en de opstelling van de arbeidersraden, aangezien het beleid aan nauwe marges is gebonden.
- In ondernemingen waar onvoldoende deskundigheid is, dreigt de basis aan de legitimiteit van de directie te vervallen, aangezien haar betwistbare machtspositie niet gefundeerd kan worden in enigszins objectief vastgestelde beleidsmaatregelen.

Wie denkt het met deze samenvatting wel te kunnen stellen, laat zich een voortreffelijke kans ontglippen zijn inzicht te vergroten.

**Bram Peper**

1) Zie *Arbeiderszelfbestuur in Joegoslavië: theorie en praktijk*, uitgave van de Stichting Maatschappij en Ondernemingen, 's-Gravenhage, 1972.

2) Evenals de Stichting Interuniversitair Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek (SISWO), m.n. in de personen van Prof. Dr. A. L. Mok en Drs. J. J. van Hoof. Dr. M. J. Broekmeyer trad als adviseur op.

3) *ESB*, 15 maart 1972.

4) *Autoriteit en Democratie*, Universitaire Pers, Rotterdam, 1974, 308 blz.

# Inhoud

<i>Dr. A. Peper:</i> Zelfbestuur en zeggenschap .....	585
<b>Column</b> Vakbeweging in de DDR, door Prof. Dr. W. Albeda .....	587
<i>Drs. L. Emmerij:</i> Het Wereld Werkgelegenheidsprogramma van de Internationale Arbeids- organisatie .....	588
<i>Drs. J. H. Brussee:</i> De ervaringen van Canada met een zwevende wisselkoers .....	592
<i>Dr. J. H. C. Lisman:</i> Entropie .....	596
<b>Maatschappijspiegel</b> Nivellering, door Drs. L. Faase .....	598
<b>Ingezonden</b> Is de VAO een volksverzekering?, door NV Verzekering Maatschappij Holland, met naschrift van Drs. M. Bruyn-Hundt .....	599
<b>Mededeling</b> .....	599
<b>Europa-bladwijzer</b> De rol van de centrale banken in de Europese Gemeenschappen, door Europa Instituut Leiden .....	600
<b>Boekennieuws</b> L. M. Goreux en A. S. Manne (ed.): Multi-level planning: case-studies in Mexico, door Drs. A. ten Kate .....	603
<b>Mededelingen</b> .....	604

**Redactie**

*Commissie van redactie: H. C. Bos,  
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,  
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,  
A. de Wit.  
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.*

**Adres:** Burgemeester Oudlaan 50,  
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:  
postbus 4224.  
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.  
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje  
meesturen.

**Kopij voor de redactie:** in tweevoud,  
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

**Abonnementsprijs:** f. 83,20 per kalenderjaar  
(incl. 4% BTW); studenten f. 52  
(incl. 4% BTW), franco per post voor  
Nederland, België, Luxemburg, overzeese  
rijksdelen (zeepost).

**Betaling:** Abonnementen en contributies  
(na ontvangst van stortings/giro-  
acceptkaart) op girorekening no. 122945  
t.n.v. Economisch Statistische Berichten  
te Rotterdam.

**Losse nummers:** Prijs van dit nummer f. 2,50  
(incl. 4% BTW en portokosten).  
Bestellingen van losse nummers  
uitsluitend door overmaking van de hierboven  
vermelde prijs op girorekening no. 8408  
t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch  
Instituut te Rotterdam met vermelding  
van datum en nummer van het gewenste  
exemplaar.  
Abonnementen kunnen ingaan op elke  
gewenste datum, maar slechts worden  
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

**Advertenties:** B.V. Koninklijke Drukkerijen  
Roelants - Schiedam  
Lange Haven 141, Schiedam,  
tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting  
Het Nederlands Economisch Instituut

**Adres:** Burgemeester Oudlaan 50,  
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

**Onderzoekafdelingen:**

Arbeidsmarktonderzoek

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Projectstudies Ontwikkelingslanden

Regionaal Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

Transport-Economisch Onderzoek

## Behoeft uw staf uitbreiding?

Verzuimt dan niet ESB voor uw  
oproep in te schakelen.

ESB biedt u een grote trefzeker-  
heid, óók bij aspirant-leidinggevende  
functionarissen in de commerciële,  
administratieve of aanverwante sec-  
toren.

Adv.-afd ESB  
Postbus 42  
SCHIEDAM

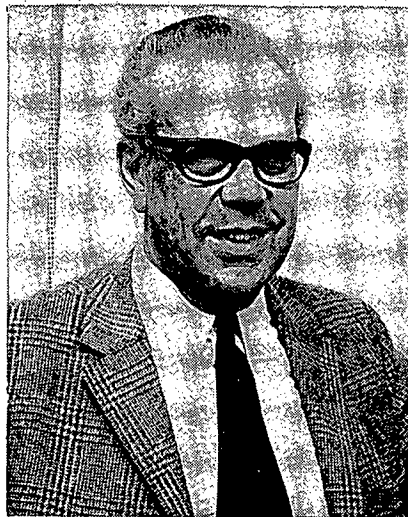
## Vakbeweging in de DDR

Welke plaats hebben de vakverenigingen in de Oosteuropese landen? Hoewel het niet zo moeilijk is hierover informatie te verkrijgen, blijkt telkens dat men in het Westen nauwelijks weet hoe de zaken daar liggen. Het (gestencilde) *Oost-Europa verkenningen* 1) wijdde onlangs een nummer aan de vakbeweging, waarin overigens slechts de Sowjetunie en de DDR aan de orde komen.

Er staan daar weer interessante zaken in, die eenvoudige westerlingen nooit genoeg kunnen verbazen. Ik heb in dit tijdschrift en op deze plaats al eerder mijn onbegrip voor „het socialisme” ten toon gespreid 2). Kennisneming van de ontwikkeling in Oost-Europa draagt er helaas niet toe bij, mijn onbegrip op dit punt weg te nemen. Dit onbegrip gaat overigens niet zo ver, dat mij niet opgevallen zou zijn, dat velen (maar niet de redactie van *Oost-Europa verkenningen*) in Oost-Europa maar weinig socialisme onderkennen.

De vakbeweging in de DDR (de FDGB, de letters DGB kennen we uit de Bondsrepubliek, de F staat voor „Freie”), is „geen autonome, onafhankelijke organisatie, maar staat in een eng net van organisaties dat bestaat uit partij, staatsapparaat, verdere massa-organisaties, die tot een volledig organisatiesysteem zijn samengevoegd”. Voorop moet de aanspraak op de leiding van de partij worden genoemd, die uitdrukkelijk erkend wordt in het statuut van de FDGB. Ik ga voorbij aan het intrigerende feit, dat het lidmaatschap van de FDGB vrijwillig is, en dat er geen nadelige gevolgen zijn voor niet-leden. De FDGB heeft 7,6 mln. leden, dat is 95,2% van alle werkende mensen in de DDR (hoe doen ze dat?).

Veel interessanter is, wat er gezegd wordt over de cao. De FDGB kent het „Betriebskollektivvertrag”, een soort ondernemings-cao dus. Dit BKV moet (uiteraard) niet zo worden begrepen, dat het een verdrag is tussen twee tegenstanders, die hun standpunten in een



voortdurend compromis met elkaar verzoenen, onder het gezichtspunt van de macht. Neen, het BKV moet uitdrukking zijn van de gezamenlijke wil van zowel de leiding van het bedrijf als van het personeel, om de taken van het plan voor het bedrijf gemeenschappelijk te vervullen en zo mogelijk meer dan te vervullen. Zo'n BKV heeft, als ik het goed zie, alleen de naam gemeen met de cao. Sinds 1970 hebben de BKV's een looptijd van 5 jaar. Het is meer een gemeenschappelijke taakstelling dan een arbeidsvoorwaardenpakket. Zoals de schrijver zegt: hiermee wordt aan de individuele werker een verrijkend aanbod van informatie aangereikt, dat het hem mogelijk maakt — anders dan bijv. in kapitalistische bedrijven — om zijn eigen arbeid te zien en te begrijpen in het kader van de samenhang in het bedrijf en de gehele landseconomie.

De arbeid wordt door de FDGB gemobiliseerd door de organisaties der „socialistische competitie”. Het vervullen van competitiedoelinden wordt beloond met geldpremies en sociaal-politieke onderscheidingen. Interessant is ook, dat daarenboven het loonstelsel gebaseerd is op het principe van de materiële geïnteresseerdheid: de prestatie van de enkeling moet haar zichtbare en onmiddellijke uitdrukking vinden in de hoogte van zijn aandeel in het consumptiefonds van de maatschappij. Er wordt op toegezien, dat arbeidsgroepen niet onderling gelijkmatig de premies opdelen. Er moet een premiestelsel worden bereikt, dat op het individu is gericht. Gesproken wordt over het probleem van de „ongewenste groeps-solidariteit”.

Interessant is, dat men de negatieve effecten van zulke systemen op het bewustzijn der arbeiders wil opvangen door „massa-scholing in de scholen voor socialistische arbeid”. De lezer zal mij kunnen volgen; wanneer ik dit boeiende lektuur vind. Er blijkt immers uit hoe gevaarlijk de dwaling is, dat men het grote probleem in ons produktie-

stelsel ziet in de eigendom der produktiemiddelen en het daaraan gekoppelde winststreven. De DDR heeft deze „misstanden” gecorrigeerd. En wat voor mogelijkheden blijken zich dan plotseling te openen! Met volledige terzijdelating van de gehele bedrijfs-sociologische literatuur, voorbijgaand aan Mayo, Likert, Argyris enz. ziet men kans een naïef harmoniemodel ten grondslag te leggen aan de relatie tussen management en personeel, en een beloningssysteem op te bouwen dat onvervalst ouderwets „kapitalistische” trekken vertoont. Het lijkt niet overdreven te stellen, dat wat aan Amerikaanse Business Schools wordt gedoceerd, linksradicale indoctrinatie is vergeleken met deze duidelijk door een conservatief management gedichteerde gedachtengang.

Voor de DDR kan men nog niet eens als excuus aanvoeren, dat het hier gaat om een jong industrieland, dat pas kennismaakt met het industriestelsel. Het gaat hier om een land met industriële ervaring, waar men beter zou kunnen weten. Deze manier van het opbouwen van „socialisme” leidt ertoe, dat men het moeilijkste vraagstuk van een moderne industriële samenleving, nl. dat van de vervreemdende invloed van veel industrie-arbeid en van de grote organisatie, tracht op te heffen door een massale indoctrinatie en voor het overige de meeste fouten van het kapitalisme van gisteren nog eens herhaalt. Natuurlijk staan daar ook wel positievere ontwikkelingen tegenover, die met name kunnen worden gezien in de sociaal-politieke en culturele activiteiten van de FDGB. Wat echter opvalt is, dat juist daar waar de uitdaging van de socialistische produktiewijze haar focus zou moeten vinden, binnen de onderneming en op de werkplek, eerder reactionaire dan progressieve gedachten worden verwezenlijkt.

1) Redactie: Oost-Europa-project, Winschoten, Zeist.

2) Zie „Het moeilijke socialisme”, *ESB*, 7 juni 1972.

# Het Wereld Werkgelegenheidsprogramma van de Internationale Arbeidsorganisatie

DRS. L. EMMERIJ

*Drs. L. Emmerij, werkzaam bij de Internationale Arbeidsorganisatie te Genève, beschrijft in dit artikel het Wereld Werkgelegenheidsprogramma (WWP). Het WWP moet de lidstaten (vnl. ontwikkelingslanden) bijstaan bij het ontwerpen, invoeren en evalueren van een arbeidsintensieve ontwikkelingspolitiek om zowel de verborgen als de open werkloosheid te bestrijden. De auteur maakt in eerste instantie duidelijk waarom het WWP is opgezet. Daarna beschrijft hij hoe het WWP werkt. Hij schenkt daarbij aandacht aan het doel en de middelen van het WWP. Vervolgens worden aan de hand van studies in Colombia, Kenya en Ceylon de eerste resultaten van het WWP besproken. Drs. Emmerij besluit zijn artikel met in het kort de toekomstige ontwikkeling van het WWP te schetsen.*

## Waarom?

In vele opzichten waren de resultaten van het eerste Ontwikkelingsdecennium (de jaren '60) teleurstellend. Maar tegelijkertijd is het een feit, dat de gemiddelde economische groei van de ontwikkelingslanden gedurende deze periode zo'n vijf procent per jaar was. In verschillende landen bereikte deze jaarlijkse groei zelfs zes of zeven procent. Ondanks deze respectabele economische groei begon men „plotseling” te constateren dat de werkgelegenheid tekort schoot vergeleken met de groeiende aantallen die naar werk en naar een redelijk inkomen zochten. Men begon zich tevens bewust te worden dat het aantal personen dat in absolute armoede leeft toenam, en dat er dus een verslechtering van de persoonlijke inkomensverdeling viel waar te nemen. Deze serie onderling verbonden constatering is ook geldig voor landen wier groei ver boven het gemiddelde lag.

Wat was er gebeurd? Hoe kan deze situatie verklaard worden?

De ontwikkelingsstrategie die algemeen ingang vond na de tweede wereldoorlog, en die de basis vormde en vormt voor de economische planning en politiek van de meeste ontwikkelingslanden, is terug te leiden tot het theoretische werk van Lewis, Fei en Ranis 1). Heel in het kort komt de benaderingswijze van dit „labour surplus model” neer op het volgende. De economie van een land bestaat uit een moderne sector en een traditionele sector. De moderne sector is de motor die de wagen van de economische ontwikkeling moet aandrijven en voortstuwet. De traditionele sector

levert de goedkope benzine voor die motor in de vorm van arbeidskrachten die in overvloed aanwezig zijn. Op deze manier worden werkloze mankrachten in de traditionele (landelijke) sector overgehaald naar de moderne (stedelijke) sector waar ze allen geacht worden werk te vinden in de zich snel uitbreidende industrie en moderne diensten. Het is dus zaak zich volledig te concentreren op de groei van de moderne sector. Een belangrijke veronderstelling in dit uiterst vereenvoudigd „labour surplus model” is dat de lonen en salarissen in de moderne sector constant blijven (in reële termen) zolang het aanbod van arbeidskrachten uit de traditionele sector overvloedig is.

Maar hoe ontwikkelde de situatie zich in de werkelijkheid? In de realiteit ontpopte de moderne sector zich als een hoogst kapitaalintensief (gedeeltelijk doordat lonen en salarissen daar niet constant bleven), in enkele steden gebaseerd, de inkomensverdeling verder scheeftrekkend bolwerk — een enclave van staal en glas waar slechts een handvol mensen geprivilegieerde inkomens en salarissen ontvingen. Ondertussen hobbelde het demografisch paard holderdebolder voort, een bevolkingsaanwas van 2½ tot 3½% veroorzakend, en de werkloosheid werd erger in de traditionele sector. Tegelijkertijd werd, door de schitterende lichten en salarissen in de steden, die migratiestroom naar de moderne sector steeds groter — verder gestimuleerd door een stand van de landen in kwestie.

Samenvattend en terugblikkend kan men nu zeggen dat de moderne sector, door zijn kapitaalintensief karakter en door zijn hoge produktiviteit, zich weliswaar snel kon ontwikkelen, maar veel minder werkkrachten absorbeerde dan werd verwacht. Door de snelle bevolkingstoename, de onderwijsontwikkeling en de relatief veel langzamere ontwikkeling van de traditionele sector werd steeds meer het tekort aan werkgelegenheid in de rurale gebieden getransformeerd in tekort aan werkgelegenheid en open werkloosheid in de steden. Dit leidde tot het ontstaan van de zgn. stedelijke *informele* sector 2).

Dit conventionele ontwikkelingsmodel was dus gebaseerd op de veronderstelling dat groei (met de nadruk op de moderne sector) op zichzelf de oplossing was omdat de vruchten van deze groei automatisch en vanzelfsprekend, en *binnen korte tijd*, zouden spreiden naar de minder bevoorrechte sectoren van de economie en de armere lagen van de bevolking. Deze veronderstelling is fout gebleken.

1) A. Lewis, Development with unlimited supplies of labour, *The Manchester School*, mei 1954.

John Fei en Gustav Ranis, *Development of the labour surplus economy-theory and policy*, Illinois, 1964.

2) Voor een duidelijke uiteenzetting van dit begrip zie ILO, *Employment, incomes and equality - a strategy for increasing productive employment in Kenya*, Genève, 1972, hoofdstuk 13.

De economische groei, op dit model gegrondvest, concentreert zich in enkele moderne en kapitaalintensieve takken van de industrie en diensten die grotendeels enclaven blijven en weinig gespreid zijn. Op deze manier kan men respectabele groei-indicatoren waarnemen die echter een verslechterende werkgelegenheidstoestand en inkomensverdeling verhelten.

Retrospectief is het verbazend hoe lang wetenschapsmensen, ambtenaren en politici al deze feiten beschouwden als varianten die met een veranderingetje hier en daar ingepast konden worden in het „labour surplus model” — zonder dit model drastisch te wijzigen of overboord te gooien, zonder zich te bekommeren over de juistheid van de variabelen die dit model als belangrijk beschouwt, bijv. over het verzuim om nadruk te leggen op variabelen als onderwijs, structuur van landeigendom, technologische keuze enz.

## Hoe?

We moeten het eind van de jaren zestig afwachten om de eerste signalen waar te nemen die een significante verandering aankondigen in de denkwijze over ontwikkelingsproblematiek. De Internationale Arbeidsorganisatie heeft in vele opzichten het initiatief genomen om deze verandering te weeg te brengen en om alternatieve ontwikkelingsstrategieën te ontwerpen en ingang te doen vinden in de landen van de derde wereld. Dit is het werk van het in 1969 gelanceerde Wereld Werkgelegenheidsprogramma (WWP) van de IAO.

Maar wat verstaan we onder het *werkgelegenheidsvraagstuk*? In de eerste plaats hebben we natuurlijk te maken met open werkloosheid. Maar dit is slechts de top van de werkgelegenheidsijsberg. In de tweede plaats hebben we te maken met de velen die slechts een schamel, een armoede-inkomen ontvangen als „beloning” voor hun werk — zelfs wanneer ze 24 uur op 24 werken. Dit is het gros van het werkgelegenheidsprobleem, het grootste gedeelte van de ijsberg onder water. In de derde plaats hebben we te maken met onderbezetting en lage produktiviteit van een groot gedeelte van de arbeidskrachten — het spiegelbeeld van de zojuist genoemde tweede component van het werkgelegenheidsprobleem. Tenslotte, en in de vierde plaats, hebben we te maken met de frustraties van de groeiende groep mensen die niet het soort werk en de inkomens vinden die zij normaliter verwachten. Het „schoolvoorbeeld” hiervan is het probleem van de intellectuele werkloosheid.

De tweede component van het werkgelegenheidsprobleem, de armoede-inkomens die werk dikwijls opleveren, is kwantitatief natuurlijk de belangrijkste. Maar de andere aspecten zijn daarom niet onbelangrijk. Voor jonge mensen, of ze nu onderwijs genoten hebben of niet, die het leven ingaan en moeten beginnen met een frustrerende periode van het zoeken-naar-een-baan, is dat nauwelijks een goed begin te noemen. De lage produktiviteit en de onderbezetting van arbeidskrachten staan het bereiken van een hogere en beter gespreide groei in de weg.

Om het werkgelegenheidsvraagstuk, zoals hier gedefinieerd, bij de horens te vatten, moeten we van ontwikkelingsstrategie veranderen. We hebben een arbeidsintensief ontwikkelingsmodel nodig, dat naast de economische groei ook werkgelegenheid en inkomensverdeling als expliciete en prioritaire doeleinden van de economische en sociale politiek stelt. Voordat we, in de volgende paragraaf, hierop nader ingaan, moeten we eerst verklaren hoe het Wereld Werkgelegenheidsprogramma zijn taak heeft opgevat.

De doelstelling van het WWP is de ledenstaten (en hoofdzakelijk de ontwikkelingslanden onder hen) bij te staan bij het ontwerpen, invoeren en evalueren van een arbeidsintensieve ontwikkelingsstrategie en -politiek. In wat meer specifieke termen kan men dit doel als volgt uiteenzetten:

1. het identificeren van concrete politieke maatregelen ter verbetering van de werkgelegenheidssituatie;
2. het nagaan van de potentiële invloed van deze maatregelen, zowel op het niveau van de werkgelegenheid in de verschillende economische sectoren als voor de economie in zijn geheel;
3. het bijstaan van regeringen bij het uitvoeren van deze maatregelen, inclusief de maatregelen op het niveau van specifieke projecten.

Gezien de omvang en ingewikkeldheid van het probleem en van de doelstelling moet men natuurlijk de vraag stellen wat een Internationale Organisatie — ja, de gehele familie van de Verenigde Naties — nu wel kan doen en wat voor houding ze moet aannemen. Mijn antwoord is eenvoudig. Geconfronteerd met een probleem van deze strekking en belangrijkheid moet onze houding er een zijn van „ambitieuze bescheidenheid”. Ambitieuze, gezien het probleem. Bescheiden, omdat het politieke besluitvormingsproces in handen is van nationale regeringen en niet van internationale organisaties.

Het werkgelegenheidsprobleem, zoals hier gesteld in al zijn globale strekking, was een volledig nieuw probleem voor de Internationale Arbeidsorganisatie, en trouwens voor iedereen! Om de *doelstelling* te verwezenlijken moesten er daarom ook nieuwe *middelen* worden ontworpen. Dat werd gedaan en die gaan we nu snel bekijken. Vier belangrijke en nieuwe vormen van technische bijstand zijn geschapen onder het WWP:

1. globale strategische missies;
2. een onderzoekprogramma;
3. regionale werkgelegenheidsteams;
4. nationale werkgelegenheidsteams.

De zgn. globale missies (comprehensive employment strategy missions) bezoeken een land voor een relatief korte periode, alhoewel voorbereidend werk natuurlijk over een lange tijd plaatsvindt. Maar juist door deze korte termijn kunnen we de beste koppen op de verscheidene deelgebieden aantrekken voor dit soort missies. Het doel van dit instrument is aan te tonen, in een specifieke landen-context, wat nu wel een arbeidsintensieve ontwikkelingsstrategie is. Hoe verschilt zo'n strategie van het conventionele model, geschetst in het begin van dit artikel? Zijn de politieke maatregelen die getroffen moeten worden radicaal verschillend vergeleken met de huidige? Welke factoren en variabelen worden belangrijk in de nieuwe strategie vergeleken met de conventionele aanpak? Anders gezegd, het doel van de missies was een los begrip te veranderen in een politieke en economische realiteit. Tot op de dag van vandaag zijn er zes zulke missies uitgevoerd. Vier zijn reeds gepubliceerd 3). De andere twee zullen omstreeks maart/april 1974 in druk verschijnen 4). Omdat deze missies het gehele ontwikkelingspanorama omvatten, en omdat de desbetreffende regeringen ons vroegen zo specifiek en precies mogelijk te zijn in de aanbevelingen, zijn deze missies vrij groot — zo'n 20 tot 40 man sterk. Voeg daaraan toe het hoge niveau van de specialisten en het intensieve karakter van dit werk, en het zal duidelijk zijn dat in korte tijd een belangrijk stuk werk gedaan kan worden, vooral indien de voorbereiding goed is geweest. Maar vanzelfsprekend hadden vooral de eerste missies een moeilijke taak. Ze konden

3) ILO, *Towards full employment - a programme for Colombia*, Genève, 1970.

ILO, *Matching employment opportunities and expectations - a programme of action for Ceylon*, Genève, 1971. Het Kenya-rapport, op.cit. en ILO, *Employment and income policies for Iran*, Genève, 1973.

4) ILO, *A development approach to the employment problem of the Dominican Republic*, Genève, 1974. ILO, *Sharing in development - A programme of employment, equity and growth for the Philippines*, Genève, 1974.

niet meer doen, maar dat was al heel wat, dan de contouren aanduiden van de nieuwe kathedraal die we een arbeidsintensieve ontwikkelingsstrategie noemen. Het is alsof men op een mistige dag voor de eerste maal San Marco ziet, de contouren — een intrigerende suggestie. Maar de zonneschijn van onderzoekwerk is nodig om alle details te ontdekken.

Dat is dan het tweede belangrijke instrument van het WWP: een ambitieus en breed opgezet onderzoekprogramma met als doel de details van de kathedraal duidelijk te laten uitkomen. De doelstellingen en inhoud van dit gedeelte van ons werk zijn beschreven in een document dat vrij veel aandacht heeft gekregen<sup>5)</sup>. De volgende zeven gebieden worden onder de loep genomen, telkens in verband met het werkgelegenheidsprobleem:

1. technologische keuze;
2. inkomensverdeling;
3. bevolkingsgroei;
4. onderwijs, training en de arbeidsmarkt;
5. internationale handel;
6. stedelijke werkgelegenheidsproblemen (de informele sector);
7. korte-termijn-werkgelegenheidsschepping (bijv. openbare werken).

De opzet en benaderingswijze van dit onderzoekwerk zijn als volgt. Elk van de zeven deelgebieden heeft een projectmanager en een kleine groep medewerkers in Genève. Elke projectmanager wordt bijgestaan door een Steering Group waarin 6 tot 10 topmensen zitting hebben die een groot gedeelte van hun leven over dit bepaalde gebied hebben nagedacht, maar niet noodzakelijkerwijze in verband met het werkgelegenheidsvraagstuk. De Steering Groups komen zo'n twee maal per jaar bijeen, maar staan doorlopend in contact met haar respectievelijke projectmanagers. Conceptueel en samenvattend werk wordt hoofdzakelijk gedaan door de staf in Genève en leden van de Steering Groups. Maar het grootste gedeelte van het werk bestaat uit concrete case-studies in ontwikkelingslanden, hoofdzakelijk uitgevoerd door lokale onderzoekinstituten, soms met medewerking van leden van de Steering Groups, regionale of nationale werkgelegenheidsteams of de IAO-staf, normaal in Genève gebaseerd. Waar en wanneer mogelijk worden deze case-studies gekoppeld aan de globale missies in de vorm van follow-up-activiteiten met het doel bepaalde problemen, die de missies in de mist hebben laten steken, in het zonnetje te zetten. Zodoende wordt het onderzoekwerk tevens meer en meer een inbreng voor toekomstige missies en voor de regionale en nationale teams. Het doel van de WWP onderzoekwerkzaamheden kan dan als volgt worden samengevat:

1. te komen tot concretere en meer precieze politieke aanbevelingen voor bepaalde landen en op bepaalde gebieden waar de huidige kennis- en feitenbasis tekortschiet;
2. het gebruiken van de bouwblokken, die deze case-studies vormen, om de nieuwe arbeidsintensieve ontwikkelingsstrategie volledig op te bouwen.

Een derde instrument wordt gevormd door de regionale teams (regional employment teams). Twee teams zijn reeds sinds enkele jaren aan het werk: één in Santiago-de-Chili, de andere in Bangkok. Zij bestrijken dezelfde gebieden als de Regionale Commissies van de Verenigde Naties die ook in deze steden gevestigd zijn. Twee sub-regionale teams worden thans opgezet in Afrika: één in Addis Abeba en de andere in Dakar. Deze teams vormen de regionale arm van het WWP — een semi-permanente regionale aanwezigheid — die zodoende verhinderen dat het WWP een volledig vanuit Genève overheerste operatie is of wordt. Om deze rol goed te kunnen vervullen moeten de regionale teams deelnemen in alle WWP-activiteiten in hun respectievelijke regio's: in missies, in onderzoek case studies, in nationale teams enz. Op deze manier worden deze teams een bron

van regionale kennis op het gebied van werkgelegenheid en van ontwikkelingsstrategieën die daartoe leiden, een kennis die zij onmiddellijk kunnen benutten om regeringen in de landen op korte termijn bij te staan in het vinden van oplossingen.

Tenslotte is er het idee van de landen-teams (country-employment teams). De opzet hiervan is te komen tot een optimale combinatie van lange- en korte-termijn-activiteiten. Hier kunnen we bijv. de meest positieve aspecten van de globale missies (hoge kwaliteit deskundigen) behouden en tegelijkertijd de meer negatieve aspecten (korte tijd in het land) minimaliseren. Een WWP-nationaal-team bestaat uit een kern van 4 tot 6 man die voor lange tijd in een land blijft. Maar tevens is er de flexibiliteit om topdeskundigen op bepaalde gebieden voor korte tijd aan te trekken. Men zou zich eveneens kunnen voorstellen dat de kernploeg een globale missie voorbereidt en daarna achterblijft ter uitvoering van follow-up-activiteiten en om de regering bij te staan in de uitvoering van de aanbevelingen. Deze landen-teams zijn nog in een experimenteel stadium.

Naast deze vier hoofdinstrumenten heeft het WWP andere middelen in het werk gesteld om zijn doelstellingen te bereiken en te verwezenlijken, zoals kleine onderzoek-missies (exploratory employment missions), symposia enz. Maar in dit korte bestek kunnen we daarop niet verder ingaan.

## Eerste resultaten

Er komen soms mensen bij mij op bezoek die mij met het bekende schampere lachje vragen: „En hoeveel jobs heeft het Wereld Werkgelegenheidsprogramma al geschapen?” Zo'n vraag getuigt natuurlijk van een zekere naïviteit en, als we het lachje meerekenen, zelfs van een slechte wil. De vraag, zo gesteld, miskent de ingewikkeldheid van het probleem, onderschat de politieke gevoeligheid van de noodzakelijke maatregelen die getroffen moeten worden, en overschat wat in betrekkelijk korte tijd gedaan kan worden. De ingewikkeldheid van het probleem is al impliciet naar voren gekomen in de eerste paragraaf van dit artikel. We hebben hier te maken met een globaal ontwikkelingsprobleem waarvoor bestaande modellen, benaderingswijzen en maatregelen tekort zijn geschoten. We zoeken dus naar een nieuwe benaderingswijze. De eerste vraag die daar gesteld en beantwoord moet worden is: „Wat zijn de nieuwe inzichten die we tot op heden gewonnen hebben?” En als we deze vraag trachten te beantwoorden moeten we in het oog houden dat het WWP slechts sinds zo'n kleine drie jaar van de grond is gekomen.

Het eerste inzicht dat we hebben gewonnen was de aard en de omvang van het werkgelegenheidsvraagstuk duidelijk te maken, zoals samengevat in de eerste paragraaf, en de nadruk te leggen op de armoede-inkomens van grote lagen onder de bevolking. Daarmee werd ook onmiddellijk duidelijk, en dat is heel belangrijk, dat we te maken hebben met een ontwikkelingsprobleem dat een globale aanpak nodig heeft. Het mag dus niet meer voorkomen, dat doelstellingen worden gezet in termen van nationaal produkt, dat de middelen worden berekend en dat, wanneer alles in het Plan vaststaat, ook nog eens een berekening wordt gemaakt betreffende de werkgelegenheidseffecten.... Het werkgelegenheidsdoel moet een even hoge prioriteit krijgen als de groei van het nationaal produkt, zo niet een hogere, en moet dus in het middelpunt worden gezet van de economische en sociale planning en politiek.

Een tweede inzicht kwam door een relatie te poneren tussen de inkomensverdeling in een land en zijn werkgelegen-

5) ILO, *Scope, approach and content of research-oriented activities of the World Employment Programme*, Genève, 1972.

heidsprobleem, die afweek van de gebruikelijke kijk op dit verband. Deze conventionele kijk werd nog gedomineerd door de veronderstelling dat mensen met hoge inkomens ook meer sparen en dat daarom een fikse ongelijkheid in de inkomensverdeling goed is voor het niveau dat gespaard wordt, voor de investeringen, en dus voor de economische groei en de werkgelegenheid. Veel minder nadruk werd gelegd op de mogelijke negatieve aspecten van een scheve inkomensverdeling met betrekking tot de werkgelegenheid. Hoge inkomens hebben dikwijls een „eigenaardige” tendentie het land te verlaten, de spaarduiten komen op buitenlandse bankrekeningen te staan, of de inkomens worden grotendeels besteed aan (ingevoerde) luxe artikelen. In het algemeen zal een belangrijk gedeelte van deze hoge inkomens besteed worden aan het aanschaffen van kapitaal- en invoerintensieve goederen. De lage inkomens daarentegen, worden veel meer uitgegeven aan lokaal geproduceerde, arbeidsintensieve goederen. Op deze manier weerspiegelt een scheve inkomensverdeling niet alleen het werkgelegenheidsprobleem, maar *veroorzaakt die ook*. Dit negatieve verband werd vooral onderstreept in het Colombia-rapport 6) en heeft grote aandacht gekregen. Er moet echter aan worden toegevoegd dat, in het Colombia-rapport, deze effecten niet zijn gekwantificeerd. Dit is één van de onderwerpen die onder de loep worden genomen in ons onderzoekprogramma.

Een derde inzicht was het relativiseren van de land-stad-migratie als een strategische keuze van de ontwikkelingspolitiek. Dit inzicht danken we vooral aan de nadruk die in het Kenya-rapport wordt gelegd op de informele sector 7). De formele-informele sectoronderscheiding verschilt fundamenteel van de moderne traditionele sector-dichotomie. In bijna alle economische activiteiten in Kenya kan men een scherp, en analytisch significant, onderscheid maken tussen de georganiseerde, door de staat geholpen en gestimuleerde, grootscheepse formele sector enerzijds, en de onderdrukte, ongeorganiseerde, kleinscheepse, dikwijls uit familiebedrijfjes bestaande informele sector anderzijds. Deze informele sector is veel meer dan een handjevol schoenenjongens, venters en prostitués. De informele sector is modern in de zin dat hij niet zou bestaan *zonder* de moderne sector. Hij heeft zijn eigen dynamisch ontwikkelingspotentieel, dat echter dikwijls actief wordt onderdrukt door onrealistische wetgeving, normen enz. Deze onderdrukking van, dit beschaamd zijn voor een sector waar ingenieuze wonderen voorkomen — bijv. voor gebruikte onderdeelen om te toveren in nieuwe gebruiksvoorwerpen — is nog te herleiden tot de oude dichotomische wereld van de moderne en de traditionele sectoren, waar alles dat niet „modern” is zo snel mogelijk moet verdwijnen. Deze negatieve benaderingswijze moet veranderen en het ontwikkelingspotentieel van de informele sector moet gestimuleerd worden door een actieve en tot de verbeelding sprekende politiek, zoals bijv. aanbevolen in het Kenya-rapport.

Een vierde inzicht kwam duidelijk naar voren in het Ceylon (Sri Lanka)-rapport 8). We hebben het hier over het probleem van de „intellectuele werkloosheid” en zijn verband met het onderwijs en trainingstelsel en met de arbeidsmarktsituatie. Meer en meer jonge mensen met hun papieren kwalificaties in de zak hebben grote moeilijkheden de baantjes, en de daaraan verbonden inkomens, te vinden die ze „normaal” achten in het licht van hun school- of universitaire opleiding. Dit leidt tot een groeiende „mismatch” tussen de verwachtingen en aspiraties enerzijds en de beschikbare werkmogelijkheden anderzijds. En zo zien we dan een speciaal soort werkloosheid, waar jonge mensen liever een tijd lang wachten — in de rij gaan staan, zo te zeggen — tot de „goede” baan opduikt dan onmiddellijk een job te accepteren die beschikbaar is op het moment dat ze de school verlaten. Er zijn verschillende oorzaken aan te wijzen die dit gedrag kunnen verklaren. In de eerste plaats de salarisverschillen die in geen verhouding staan tot vraag en aanbod van mensen met bijv. middelbare schooldiploma's. Maar deze salarisverschillen verklaren niet alles. De stabili-

teit en zekerheid van het werk en het inkomen zijn van even groot belang. Dit punt wordt gemakkelijk over het hoofd gezien aangezien in het algemeen de goed betaalde banen tevens de meest zekere en stabiele zijn. In de tweede plaats de inhoud en structuur van het onderwijsstelsel zelf. Deze kwalitatieve factoren zijn veel belangrijker dan de kwantitatieve expansie van het onderwijs. Het lijkt vanzelfsprekend, dat een onderwijssysteem dat 5% van elke generatie opleidt op het middelbare niveau niet dezelfde structuur en inhoud kan hebben als een systeem dat 30 tot 50% absorbeert. En toch zien we dit gebeuren! In dat opzicht kan men zeggen dat het onderwijs de gevolgen van zijn eigen expansie niet heeft verwerkt. De school moet opleiden om te leren, niet slechts om te kwalificeren. Dit vraagt om drastische kwalitatieve en structurele veranderingen van het onderwijs; zoals bijv. voorgesteld in het Ceylon-rapport en het Kenya-rapport 9).

Deze voorbeelden zouden aan te vullen zijn op het gebied van bijv. de technologische keuze, van de loon- en inkomenspolitiek enz., maar als illustraties van de nieuwe benaderingswijze lijken mij de voorgaande gevallen genoeg. Een vijfde inzicht kan ik echter niet onvermeld laten gaan. Dat slaat op de overtuiging dat de keus van een arbeidsintensieve ontwikkelingsstrategie *niet* ligt in het maken van economische prognoses, noch in het opzetten en uitwerken van een waterdicht, coherent analytisch kader, maar in het evenwicht van *politieke* krachten en in de capaciteit van de politieke leiding, in de regering en daarbuiten, om alle positieve elementen in de maatschappij te bundelen en te richten op een drastische verandering, die alleen op deze manier succesvol uitgevoerd kan worden.

En dit brengt mij dan tot de *politieke gevoeligheid* van vele van onze aanbevelingen waarover ik het had in het begin van deze paragraaf. Onze eerste taak was politieke leiders, academici, internationale organisaties enz. ervan te *overtuigen* dat een andere aanpak noodzakelijk is. Is het bijv. niet *te* gemakkelijk, als men er even over nadenkt, om technische bijstandprojecten (dus op het micro-economische niveau) op te zetten, om schooltjes te bouwen, „pilot”-landbouwprojecten te lanceren enz. zonder zich af te vragen waartoe dit alles dient indien niet op nationaal (macro-economisch) niveau bepaalde beslissingen worden genomen om de vruchten van dit soort projecten te generaliseren? Is het niet zo dat met één strek van de macro-economische pen het werk van jaren op het micro-vlak te niet kan worden gedaan? Dit is natuurlijk geen aanval op technische bijstandprojecten, maar illustreert de complementariteit van acties op het hoogste niveau van het politieke besluitvormingsproces en acties van „beneden af”.

Een belangrijk gedeelte van het werk onder het WWP is juist gericht op het hoogste niveau van het politieke besluitvormingsproces. Vandaar de politieke gevoeligheid. Gezien in dit licht, en tevens met het oog op de nog korte duur van het Programma is het bijna een wonder te noemen wat er al aan reële invloed is uitgeoefend. Ik ben hierop nader ingegaan in een interview gepubliceerd in *Internationale Samenwerking* (november 1973) en kan hier dus kort zijn. Eén van de belangrijkste resultaten is het feit dat er nu sprake is van een verandering in de benaderingswijze tot problemen van ontwikkelingspolitiek van de zijde van planners, politici, internationale organisaties enz. Dit kan men illustreren aan de hand van de verklaringen van bijv. McNamara. Māā nog belangrijker is wat we zien gebeuren op het niveau van individuele landen, en hier is het

6) *Towards full employment*, op.cit.

7) *Employment, incomes and equality*, op.cit.

8) *Matching employment opportunities and expectations*, op.cit., zie vooral hoofdstukken 8 en 9.

9) Ceylon-rapport, hoofdstuk 9.

Kenya-rapport, hoofdstuk 14.



# De ervaringen van Canada met een zwevende wisselkoers

DRS. J. H. BRUSSEE

*De overgang naar een stelsel van zwevende wisselkoersen die de wereld heeft meegemaakt is aanleiding aandacht te schenken aan de ervaringen die Canada sinds de tweede wereldoorlog met een flexibele koers heeft gehad. In deze korte studie wordt eerst een historisch overzicht gegeven van de belangrijkste economische ontwikkelingen die met het zweven van de Canadese dollar samenhangen en wordt vervolgens een enkele opmerking gemaakt over de rol die de valuta-speculatie daarbij heeft gespeeld. Tenslotte wordt gepoogd op basis van de Canadese ervaringen meer in het algemeen iets te zeggen over het economisch beleid bij een flexibele wisselkoers. De schrijver is aan De Nederlandse Bank verbonden; hij is uitsluitend persoonlijk verantwoordelijk voor de tekst van dit artikel.*

## Historisch overzicht

### a. 1945-1950: op zoek naar een juiste koers

Kort na het einde van de tweede wereldoorlog, nl. in juni 1946, hebben de Canadese autoriteiten hun munt met 10% gerevalueerd tot pariteit met de US dollar ten einde de overbesteding uit die periode af te remmen. Deze koerswijziging leidde echter weldra tot een ongunstige betalingsbalansontwikkeling; toen het pond sterling in september 1949 werd gedevalueerd, maakten de Canadese autoriteiten de revaluatie van 1946 weer ongedaan, mede met het doel om de inmiddels in een recessie belande conjunctuur te stimuleren. Tijdens het herstel ontstond echter opnieuw een betalingsbalansoverschot, nu als gevolg van een explosieve stijging van de invoer van lang kapitaal ten behoeve van projecten voor ontginning van de rijke natuurlijke hulpbronnen in Canada, die werd versterkt door een toestroming van kort speculatief kapitaal. Dit betekende een belangrijke door kruising van de op matiging van de inflatie gerichte monetaire politiek. Op grond hiervan werd de wisselkoers op 2 oktober 1950 opnieuw verlaten.

voorbeeld van Kenya interessant. Het Kenya-rapport werd in de zomer van 1972 aan de regering van Kenya voorgelegd en in november 1972 gepubliceerd. De regering nam *onmiddellijk* op zich een zgn. „Sessional Paper” uit te brengen — de Engelsen zouden dit een „White Paper” noemen — en deze regeringsverklaring over het werkgelegenheidsvraagstuk aan het parlement voor te leggen. Deze „Sessional Paper” is in november 1973 openbaar gemaakt en is uitsluitend gericht op het WWP-Kenya-rapport. We vinden daar de volgende passage:

„Within the context of the constraints outlined above, this paper marks a fundamental change in the Government's approach to unemployment and the employment problems in general. The change is occasioned by acceptance in the part of the Government of the central themes of the report, i.e. that Kenya's employment and unemployment problems are deeply embedded in the country's social and economic fabric and that these problems can be significantly alleviated only by fundamental changes in the pattern of development and in the structure of key institutions” 10).

## Verdere ontwikkeling

Hoe ziet de toekomst van het Wereld Werkgelegenheidsprogramma eruit? Dit moet natuurlijk gezien worden in verband met de waarschijnlijke toekomstige ontwikkeling van het werkgelegenheidsprobleem en van de benaderingswijze om dit probleem op te lossen. Het probleem zal zeer zeker niet snel op te lossen zijn en kan erger worden alvorens verbeteringen beginnen op te treden. De *globale* bena-

deringswijze tot het probleem begint zich reeds ten gunste te veranderen, zoals aangestipt in de voorafgaande paragraaf. Er zal daarom een tendentie zijn in ons Programma om relatief minder nadruk te leggen op globale missies van het Colombia-, Ceylon- of Kenya-type, en meer aandacht te besteden aan het oplossen van *specifieke* problemen om regeringen bij te staan in het uitvoeren van een arbeidsintensieve ontwikkelingsstrategie.

In de tweede plaats zullen we een geconcentreerde aanval moeten doen op het *rurale* werkgelegenheidsprobleem. Natuurlijk is deze dimensie reeds in het Programma gebouwd via bijv. zulke projecten als inkomensverdelingen, bevolking, technologische keuze enz. Maar dit moet nu omgezet worden in een expliciet en geïntegreerd ruraal werkgelegenheidsprogramma, dat moet doordringen tot het micro-economisch vlak (zie eerste punt).

In de derde plaats gaan we meer aandacht besteden aan de rol en de verantwoordelijkheid van de geïndustrialiseerde landen in het werkgelegenheidsprobleem van de ontwikkelingslanden. We doen reeds werk op het gebied van de internationale handel, maar dit wordt uitgebreid tot een ambitieus programma betreffende de internationale werkverdeling. Slechts op deze manier kunnen we werkelijk spreken van een *Wereld* Werkgelegenheidsprogramma.

Louis Emmerij

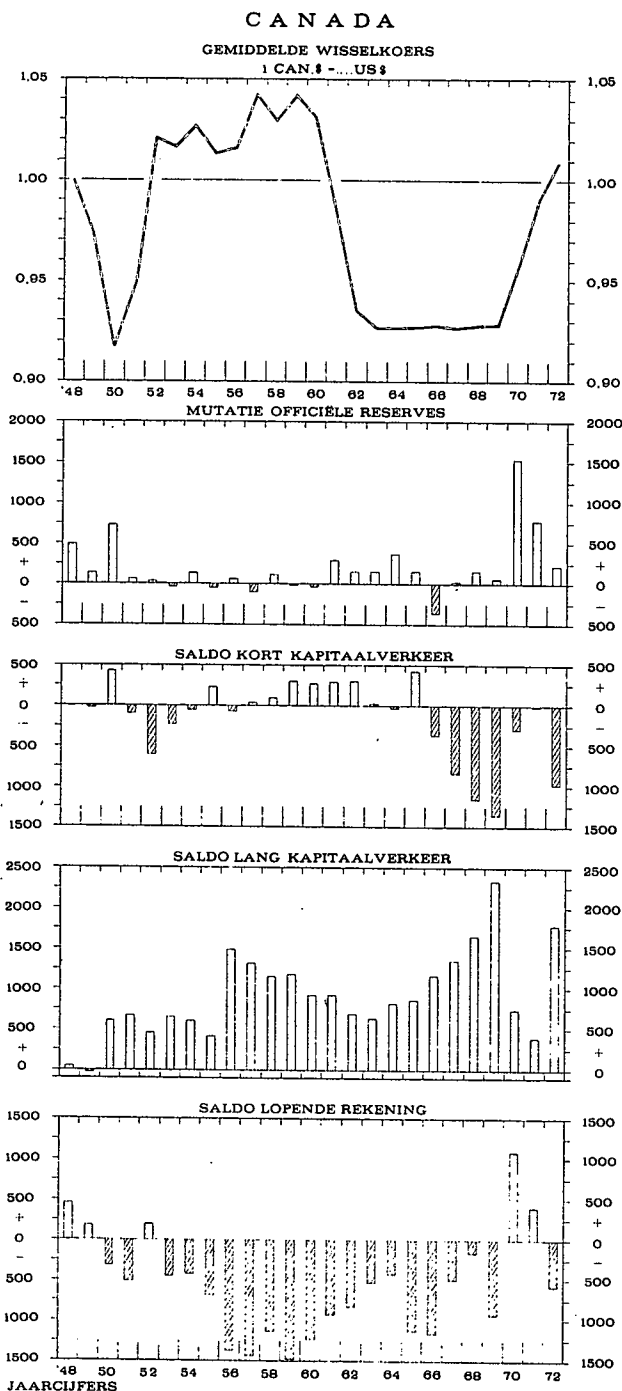
10) Republic of Kenya, *Sessional paper on employment*, 1973, blz. 2.



*b. 1950-1961: eerste ervaringen met een zwevende koers sinds de tweede wereldoorlog 1)*

In plaats van te revalueren verkoos men de koers te laten zweven, met als motief de onzekerheid of een nieuwe vaste pariteit niet wederom spoedig zou moeten worden herzien; de onzekere vooruitzichten met betrekking tot de handelsbalans waren reden om de koers niet te zeer te verhogen, maar het kapitaalverkeer zou tot een hogere koers kunnen dwingen. In het licht van het feit dat reeds driemaal sinds de oorlog een eenmaal gekozen koers door onverwachte ontwikkelingen moest worden herzien, legde het IMF zich bij het besluit om te zweven neer.

*Figuur 1. Het koersverloop van de Canadese dollar en de ontwikkeling van de Canadese betalingsbalans van 1948 tot en met 1972. (Bronnen: Bank of Canada Statistical Summaries; Bank of Canada Review, in mln. US \$)*



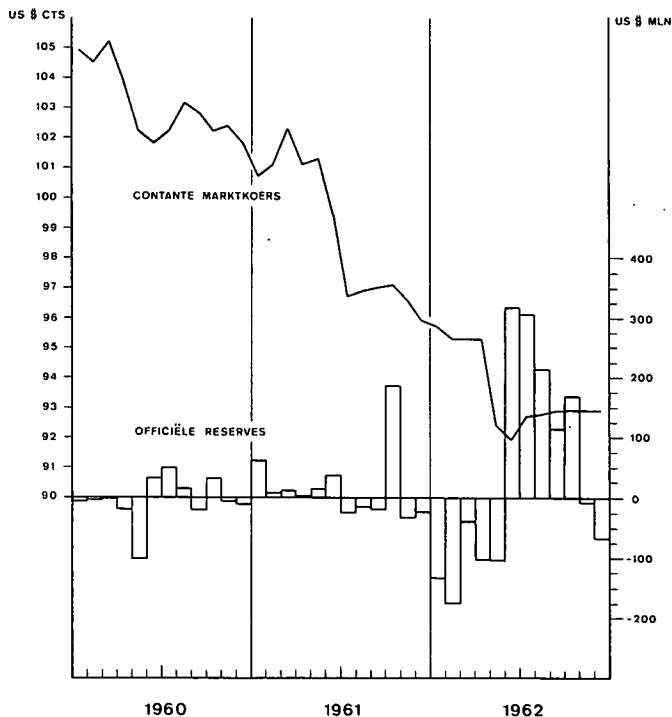
Spoedig na de vrijlating van de koers trad een appreciatie van ongeveer 5% op en eind 1951 was de koers weer opgelopen tot pari met de US dollar. Zoals in figuur 1 is geïllustreerd schommelde hij in de komende tien jaren van 1,00 tot 1,06 US dollar; in deze periode waren de interventies van de Bank of Canada op de valutamarkt vrijwel steeds uiterst bescheiden, zodat gesproken kon worden van een „zuiver” zwevende koers.

De eerste vijf jaren met een flexibele koers gaven een bevredigende ontwikkeling van de werkgelegenheid en van de betalingsbalans te zien (zie figuur 1). Vanaf 1957 ontwikkelde zich evenwel een vrij grote werkloosheid. Om deze te verkleinen werd telkenjare een expansief begrotingsbeleid gevoerd. Doordat de centrale bank tegelijkertijd ter bestrijding van binnenlandse prijsstijging een krap monetair beleid voerde, resulteerde dit een betrekkelijk hoge rentestand in Canada welke die in de Verenigde Staten overtrof. De hierdoor uitgelokte invoer van kort kapitaal leidde tot een relatief hoge wisselkoers, die de export belemmerde en de invoer stimuleerde, waardoor de werkgelegenheid onbevredigend bleef en de lopende rekening telkenjare een groot tekort vertoonde.

*c. 1961-1970: terug naar een vaste koers*

Om aan deze situatie een einde te maken, heeft de regering in 1961 niet alleen aangestuurd op een expansieve monetair politiek — hetgeen leidde tot het aftreden van de toenmalige gouverneur van de centrale bank — en het verruimende budgettaire beleid gehandhaafd, maar tevens doelbewust gestreefd naar een depreciatie, en dit beleid in de begrotingsrede van de minister van Financiën van juni van dat jaar openlijk bekend gemaakt. Zoals in figuur 2 is geïllustreerd, is de koers toen in korte tijd met verscheidene procenten gedaald tot ongeveer 0,97 US dollar. Deze koersval was groten-

*Figuur 2. Wisselkoersontwikkeling en toeneming der officiële reserves van Canada in 1960, 1961 en 1962. (Schaal links: contante marktnotering van Can \$ in US cents, maandgemiddelden; schaal rechts: toeneming der officiële reserves per maand, in US \$ mln.)*



1) Ook voor de tweede wereldoorlog heeft Canada een zwevende koers gehad, nl. van 1914 tot 1926 en van 1929 tot 1939.

deels een reactie van de markt op de verklaringen van de minister, maar werd tevens gestimuleerd door een discontoverlaging en een geringe interventie.

Hoewel het er aanvankelijk naar uitzag dat een nieuwe evenwichtskoers was bereikt, ontstond er na enige maanden onrust met betrekking tot de koersontwikkeling. In oktober 1961 achtten de autoriteiten zich genoopt door omvangrijke aankopen van US dollars een herappreciatie te voorkomen en herhaalden zij de verklaring dat een verdere depreciatie mogelijk was. Het speculatieve kapitaalverkeer bracht hierna een nieuwe koersdaling tot stand. Om te voorkomen dat de koers onder het niveau van 0,95 US dollar zou zakken ging de Bank of Canada toen voor omvangrijke bedragen in tegen-gestelde richting interveniëren, waardoor de officiële reserves van oktober 1961 tot mei 1962 met ongeveer een kwart afnamen. Omdat zowel het begrotingsbeleid als het monetaire beleid op expansie van de vraag gericht bleven, waren deze interventies niet voldoende om het vertrouwen in de koers te herstellen. Nadat opnieuw sterke speculatieve druk op de Canadese dollar was uitgeoefend hebben de autoriteiten met ingang van 3 mei 1962 de koers gefixeerd op 0,925 US dollar en door restrictieve beleidsmaatregelen en voortgezette interventies het vertrouwen in de nieuwe pariteit weten te winnen. De redenen die ervoor pleitten om op een vaste koers over te gaan waren onder meer: a. dat het aldus gemakkelijker werd een beroep op het krediet van het IMF te doen, hetgeen van belang was vanwege de geslonken reserves; en b. dat de Canadese volkshuishouding een minder eenzijdige economische structuur en daarmee een meer stabiele concurrentiepositie had verkregen dan voorheen 2).

De aanzienlijke depreciatie ten opzichte van de gemiddelde koers van de jaren vijftig bevorderde, c.q. gaf het beleid ruimte voor, een geleidelijke economische expansie die in 1965 de verlangde volledige werkgelegenheid herstelde en in de volgende jaren een aantal malen noopte tot een restrictie van de vraag. De lopende rekening van de betalingsbalans vertoonde in de jaren zestig steeds tekorten, maar deze namen, mede dank zij een overeenkomst over de fabricage van Amerikaanse auto's in Canada, slechts in enkele jaren grote vormen aan, terwijl het lange kapitaalverkeer, onder meer door de bedongen vrijstelling van de Amerikaanse uitvoerrestricties op lang kapitaal, jaarlijks een overschot te zien gaf. De saldering van het soms aanzienlijke saldo op basisrekening vond deels plaats door mutaties in de officiële reserves en deels door het korte kapitaalverkeer.

#### d. 1970-1973: hervatting van het zweven

Mede als uitvloeisel van het anti-inflatoire beleid dat op het eind van de jaren zestig werd gevoerd ontstond in 1970 enige onderbezetting en evenwel een groot overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans. Ten einde dit laatste te compenseren zouden de autoriteiten door een op renteverlaging gerichte monetaire politiek de uitvoer van kort kapitaal hebben kunnen stimuleren. Vanwege het hieraan verbonden gevaar van prijsstijgingen hebben zij dit echter niet gewild, zodat een snelle aanwas der reserves resulteerde. Omdat de regering ook dit niet wenste, heeft zij op 31 mei 1970 de bestaande koers verlaten. Besloten werd niet te revalueren, maar de koers opnieuw te laten zweven. Het hiervoor aangevoerde motief was wederom dat men het onzeker achtte welke pariteit houdbaar zou blijken, mede vanwege de sterke opwaartse speculatieve druk. De Canadese autoriteiten hebben het fixeren van de koers, in afwijking van hun aanvankelijk uitgesproken voornemen, steeds uitgesteld. Aanvankelijk wilden zij afwachten tot de markt duidelijk zou maken welke koers als houdbaar kon worden aangemerkt. Tenslotte hebben de internationale valuta-ontwikkelingen een verder uitstel van het fixeren van de koers raadzaam gemaakt.

Na het vrijlaten van de koers zweefde de Canadese dollar al snel omhoog tot 0,98 US dollar en halfweg 1972 bereikte hij een top van 1,02 US dollar. Dit ten opzichte van de jaren

zestig hoge koersniveau was weliswaar gunstig uit een oogpunt van inflatiebestrijding, maar paste minder bij de in die jaren verzwakte conjunctuur; de werkloosheid lag in 1970-1972 een paar procent boven het gewenste niveau. Ter bestrijding van de onderbezetting werd een verruimend beleid gevoerd, terwijl door het effect daarvan op de lopende rekening, alsmede door „moral suasion” om in Canada en niet in het buitenland te lenen, de opwaartse druk op de wisselkoers werd weggenomen. In de tweede helft van 1972 en in 1973 is de koers, mede onder invloed van het ruime beleid, weer tot omstreeks pariteit met de US dollar gedaald.

#### De speculatie

De opvallende stabiliteit van het koersverloop in de periode 1952-1961, toen de Canadese dollar zweefde, is voor een belangrijk deel te danken aan het speculatieve korte kapitaalverkeer 3). De autoriteiten hebben weliswaar regelmatig geïntervenieerd, maar meestal slechts voor geringe bedragen en alleen met het doel ordelijke marktcondities te handhaven. De stelregel was daarbij enige tegendruk te geven aan scherpe koersveranderingen, ongeacht de richting hiervan en zonder op deze wijze de koersontwikkeling op wat langere termijn te willen beïnvloeden.

Door aan deze gedragslijn vast te houden hebben de autoriteiten bij de marktsubjecten de vrees voor onverwachte interventies in belangrijke mate weggenomen. Hierdoor werd situatie wat overzichtelijker gemaakt. Aldus werd het markt-personeel in staat gesteld zich een redelijk betrouwbaar oordeel te vormen omtrent de voor de komende weken of maanden waarschijnlijke koersontwikkeling 4). Op grond hiervan bewoog de koers zich onder invloed van de hierop gebaseerde speculatie voortdurend naar dit verwachte evenwichtsniveau toe. Wanneer bijvoorbeeld als gevolg van ontwikkelingen in het lopende verkeer en het niet-speculatieve kapitaalverkeer een depreciatie inzette, werd deze direct gevolgd door speculatieve kapitaalinvloer 5), zolang iedereen wist of redelijkerwijs kon vermoeden dat er geen aanleiding was voor een meer duurzame koersdaling. Pas wanneer dit laatste wel het geval was, ontstond een koersherziening die dan evenwel wegens de „tegen de wind leunende” interventies van de autoriteiten zonder abrupte veranderingen tot stand kwam. In de periode 1952-1960 bleek, dat koersveranderingen van ongeveer 1% reeds voldoende waren om per kwartaal \$ 50 à 100 mln. aan kort kapitaal te doen in- of uitstromen. Het resultaat van dit alles was, dat de koers in deze periode per kwartaal nooit met meer dan 2% fluctueerde.

Toen de autoriteiten in 1961 en 1962 actief gingen interveniëren, d.w.z. niet meer volstonden met het handhaven van ordelijke marktcondities, en bovendien openlijk te

2) Zie in dit verband H. M. H. A. van der Valk, Doelinden van het economisch beleid in Canada, *De Economist*, 1965, blz. 485-486.

3) Zie bijv. W. Poole, The stability of the Canadian flexible exchange rate, 1950-1962, *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, mei 1967, blz. 214-215 („In so far as short-term capital is to be regarded as speculative, the positive correlations indicate that speculative capital flows must be interpreted as having typically cushioned changes in the exchange rate produced by changes in the current account (and possibly the long-term capital account as well)”), alsmede R. E. Artus, Canada's floating dollar, changing views after ten years, *The Banker*, september 1960, blz. 583 e.v. Zie ook F. de Roos, Zwevende wisselkoersen, *De Economist*, januari-februari 1973, blz. 9 („Dit alles leidt tot de conclusie dat het onwaarschijnlijk is dat de speculatie destabiliserend werkt”) en blz. 26 („De Canadese dollar zweefde van 1950-1962 en de koers vertoonde een merkwaardige stabiliteit, vooral vanwege de voortdurende kapitaalimport”).

4) Zie in dit verband F. de Roos, op. cit., blz. 8 en 9.

5) Zie W. Poole, op. cit., blz. 214, alsmede J. Kesselman, The role of speculation in forward-rate determination: the Canadian flexible dollar 1953-1960, *The Canadian Journal of Economics*, november 1970, blz. 298.

kennen gaven dat ze de bestaande koers te hoog vonden, heeft het speculatieve kapitaalverkeer zijn stabiliserende werking verloren. In de door de houding der autoriteiten gewettigde verwachting dat een verdere koersdaling waarschijnlijk was, en zonder te kunnen schatten hoe groot die zou kunnen worden, bracht de valutamarkt een depreciatie teweeg die de autoriteiten blijkens hun omvangrijke interventies in de eerste helft van 1962 echter hebben afgeremd. Wegens het achterwege blijven van een ondersteunend restrictief beleid werd het wantrouwen in de koers hierdoor evenwel niet weggenomen. De destabiliserende invloed van het speculatieve kapitaalverkeer in 1962 lijkt derhalve een reactie te zijn op de tegenstrijdigheden van het door de autoriteiten gevoerde beleid.

## Het beleid

Een belangrijk aspect van een zwevende wisselkoers is dat de autoriteiten in staat zijn de concurrentieverhoudingen ten opzichte van het buitenland te beïnvloeden door regulering van de externe renteverhoudingen. Zo kunnen zij bijv. door een verkrapping van de geldhoeveelheid bij een gegeven liquiditeitsbehoefte een verhoging van de rentestand induceren die, zodra hij de rente in het buitenland in voldoende mate overtreft, tot invoer van kort kapitaal leidt welke de wisselkoers opdrijft.

In Canada heeft dit gegeven belangrijke gevolgen voor de beleidsvoering. Het blijkt namelijk dat de zwevende koers om deze reden de effectiviteit van het monetaire beleid kan versterken. De situatie die zich in Canada op het eind van de jaren vijftig voordeed vormt hiervan een illustratie. Met het oog op de prijsstijgingen werd toen een krap monetair beleid gevoerd, terwijl de begrotingspolitiek vanwege de werkloosheid expansief was. De hieruit voortvloeiende hoge rentestand zou bij een vaste koers het monetaire beleid door kapitaalimport hebben gefrustreerd en het budgettaire beleid gesteund; de toenmalige zwevende koers leidde er echter toe dat de rentestijging appreciatie van de munt en op deze wijze achteruitgang van de lopende rekening uitlokte, zodat het begrotingsbeleid werd tegengewerkt en de monetaire restrictie werd versterkt. Voor beide stelsels liggen derhalve de grenzen voor een bruikbare „policy mix” verschillend 6).

De zwevende koers verlost, althans voor zover de ervaringen van Canada leren, het economisch beleid niet van zijn dilemma's. Het koersverloop zoals het door de markt mede onder invloed van de gevoerde economische politiek wordt bepaald kan de verwezenlijking van één of meer beleidsdoel-einden belemmeren; pogingen van de autoriteiten om de koersontwikkeling dan te beïnvloeden kunnen er evenwel toe leiden dat andere beleidsdoelen in gevaar komen. Ook in Canada heeft zich een dergelijke gang van zaken voorgedaan. Zo is bijv. de monetaire expansie in 1970, 1971 en 1972 alsmede de in deze jaren tot stand gebrachte accumulatie van reserves mede ingegeven door het streven om in het belang der werkgelegenheid een verdere appreciatie van de Canadese dollar tegen te houden 7), maar deze beleidslijn heeft de kans op succes van de inflatiebestrijding verkleind. Het conflict tussen werkgelegenheid en prijsstabiliteit, waarmee de economische politiek zo dikwijls te kampen heeft, doet zich bij een zwevende koers voor als een dilemma of men een depreciatie van de munt moet uitlokken of bestrijden.

In aansluiting hierop dient erop te worden gewezen dat bij een zwevende koers de verwezenlijking van de binnenlandse doeleinden van economische politiek tevens bemoeilijkt kan worden door het streven naar een evenwichtige betalingsbalansontwikkeling. Omdat koersveranderingen pas na geruime tijd doorwerken in de lopende rekening van de betalingsbalans en omdat zij tevens onder invloed staan van door speculatieve verwachtingen en renteverschuiven uitgelokte kapitaalstromen, leidt een zwevende koers niet automatisch tot een gewenste betalingsbalansontwikkeling. Indien de autoriteiten dergelijke storende bewegingen van kort kapitaal

willen voorkomen, zullen zij met het oog op het belang van de externe renteverschuiven in het bijzonder het monetaire beleid niet te zeer mogen laten afwijken van dat van andere landen. Voor zover de autoriteiten zich daadwerkelijk aan deze gedragslijn houden gaat evenwel een belangrijk deel van de autonomie van het nationale economische beleid verloren, hetgeen ten koste van de binnenlandse beleidsdoelen kan gaan.

Het is voorts interessant om te signaleren dat de conjunctuurgevoeligheid van Canada ten opzichte van de Verenigde Staten ook in de perioden met een flexibele koers opvallend groot is. Hoewel dit verschijnsel niet verwonderlijk is in het licht van het feit dat de export naar de Verenigde Staten ongeveer 17% van het BNP bedraagt illustreert het toch, dat de zwevende koers de binnenlandse conjuncturele ontwikkeling niet automatisch van die in het buitenland vermag te isoleren. De oorzaak hiervan ligt wederom bij het internationale kapitaalverkeer. Indien bijvoorbeeld in de Verenigde Staten een recessie inzet, zal de rente daar dalen en kort kapitaal Canada binnenstromen; wanneer deze kapitaalimport ernaar tendeert een eventueel lopend tekort te overtreffen stijgt de wisselkoers en worden de recessieve tendenties in Canada, welke door de verminderde export naar de Verenigde Staten reeds aanwezig zijn, nog versterkt.

Een door een ruime monetaire politiek veroorzaakte depreciatie van de munt kan door andere landen worden opgevat als een bedreiging van hun concurrentiepositie. Het is denkbaar dat buitenlandse autoriteiten zich dan verweren met handelspolitieke maatregelen of door eveneens een ruim monetair beleid te voeren. In de perioden waarin de Canadese dollar zweefde heeft de indirecte beïnvloeding van de koers nooit tot merkbare tegenacties van dergelijke aard geleid, onder meer omdat de Canadese autoriteiten excessieve depreciaties hebben voorkomen. De motieven hiervoor zijn eensdeels het streven naar prijsstabiliteit, en anderdeels het belang van het bewaren van een zekere stabiliteit in het handelsverkeer met het buitenland. Niettemin blijft ook voor Canada het gevaar van een internationale wedloop om een gunstige concurrentiepositie steeds op de achtergrond dreigen, en zulks te meer naarmate de zekerheid ontbreekt dat de normen of verwachtingen die de nationale autoriteiten hebben met betrekking tot hun betalingsbalans internationaal consistent zijn.

Concluderend kunnen wij vaststellen dat Canada ook in de perioden met een zwevende koers met vele beleidsproblemen te kampen heeft gehad. De zwevende koers kan onder omstandigheden weliswaar bruikbaar en zelfs onvermijdelijk zijn, in het bijzonder als het er om gaat omvangrijke toevoer van liquiditeiten te weren, maar vormt niettemin een moeilijk beheersbaar instrument dat naar onze indruk de lasten van het beleid eerder verplaatst dan verlicht.

J. H. Brussee

6) Zie H. M. H. A. van der Valk, op. cit., blz. 486, en P. Wonnacott, *The floating Canadian dollar, exchange flexibility and monetary independence*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington D.C., 1972, blz. 94 („Exchange rate flexibility can significantly add to the power of monetary policy”), en voorts R. A. Mundell, *Problems of monetary and exchange rate management in Canada*, *The National Banking Review*, september 1964, blz. 84.

7) Dit beleid is door R. W. Lawson, Senior Deputy Governor van de Bank of Canada, op 5 november 1973 als volgt onder woorden gebracht: „In view of the underemployed state of the Canadian economy, ... the Bank of Canada wanted to avoid seeing interest-induced capital inflows put undesirably strong upward pressure on the Canadian exchange rate. Given what was happening to interest rates in the United States and elsewhere abroad during this period, an expansionary monetary policy in Canada was indicated”.

# Entropie

DR. J. H. C. LISMAN\*

Buiten de vakliteratuur op het gebied van natuurkunde en techniek duikt zo nu en dan het woord „entropie” op. Voor de economie denk ik hier aan een tweetal boeken 1), waarin het begrip entropie en de zgn. Tweede Hoofdwet der Thermodynamica (entropiewet) essentieel zijn. Hoewel economen niet zo zeer bekend zijn — en dat kan ook niet anders — met de oorsprong en de betekenis van entropie, noch met inhoud en achtergrond van bovengenoemde entropiewet, zijn dergelijke geschriften voor hen natuurlijk toch leesbaar. Alleen kan ik me voorstellen dat er lezers zijn die enige behoefte hebben aan wat meer toelichting ter zake.

Van beide boeken stond een aardige bespreking in de pers 2), waaruit ik gemakshalve een stukje overneem:

In Harvard Business Review van juli 1973 wordt het boek van Georgescu-Roegen het belangrijkste nieuwe boek over de „ecologische economie” genoemd. In Nederland werden dezelfde principes al twee jaar geleden door strohalm-bioloog Pieter Schoevers geïntroduceerd. Economische processen, zo stellen beide auteurs, lijken lineair en reversibel, maar dat is een vergissing, omdat zij van begin tot eind ondergeschikt zijn aan twee elementaire thermodynamische wetten. Zo leert de wet van behoud van energie en materie dat niets kan worden gemaakt, noch verloren kan gaan op deze wereld. De entropiewet leert dat materie en energie voortdurend bezig zijn te desintegreren. Zo kan een liter olie na verbranding nooit meer terugkomen, terwijl recycling van materialen weer energie kost.

Energieverbruik leidt altijd tot entropie-toename ofwel toenemende desintegratie. Georgescu-Roegen bespot die economen, die deze wet negeren, omdat de kwalitatieve achteruitgang, die het gevolg is van entropietoename, moeilijk is te meten of te modelleren. „Daarom beperken de meeste economen zich tot simplistische, irrelevante problemen, met uitsluiting van alle thermodynamische, ingewikkelde en onhanteerbare variabelen, zodat hun „model” (schijnbaar) werkt”, zo schrijft hij.

Barry Commoner en zijn vrienden hebben hiervoor een bekend ezelsbruggetje bedacht: „Er is nooit een gratis lunch, alles gaat ergens naar toe of komt ergens vandaan”. Maar de entropie-wet is nog ontmoedigender: iedere lunch kost meer dan de vorige. Ofwel, voortgaande produktiegroei schept steeds meer chaos of desintegratie.

Hoe lager het energieverbruik in een economie, hoe groter de orde, hoe geringer de ontregeling.

Entropie is een meetbare grootheid die in de natuurkunde — en met name in de thermodynamica — voorkomt en die verder in de laatste decennia een belangrijke rol is gaan spelen in de informatietheorie. 't Is een op het eerste gezicht wat moeilijk grijpbaar — ietwat mysterieus — begrip. Wie redelijk op de hoogte wil geraken met entropie en hetgeen daarmee samenhangt, leze een viertal fraaie en duidelijke artikelen van Fast en Stumpers in *Intermediair* 3). Ook het nieuwe boek van Fast is interessant 4). Een meer filosofische beschouwing gaf destijds Burgers 5). Voor economen denk ik ook aan een aantal publikaties van Theil, culminerend in zijn magistrale boek over de toepassing van de informatietheorie in de economie 6).

Voor wie aan de bestudering van bovengenoemde (en andere) publikaties niet toekomt, maar toch behoefte heeft aan wat meer zicht op het entropiebegrrip, volgt hier een

korte toelichting. Uiteraard zonder de lawine van bijbehorende formules uit de thermodynamica, de mathematische statistiek en de informatietheorie. Dat daarbij over strenge formuleringen en redeneringen wat losjes wordt heengelopen is onvermijdelijk.

Het begrip entropie is al oud (midden 19e eeuw). Het woord stamt uit het Grieks:  $\epsilon\nu$  betekent „in” en  $\tau\rho\epsilon\pi\epsilon\iota\nu$  betekent „keren”. Het drukt dus iets uit dat te maken heeft met in zich keren. Dat dit wel een goede benaming is zal straks blijken. Men moet entropie overigens niet relateren aan  $\epsilon\nu\text{-}\tau\rho\omicron\pi\iota\alpha$ , want dat betekent „listige streken” in de verzen van Homerus.

Er zijn twee concepties van het entropiebegrrip, die op dezelfde grondslag berusten. In de eerste is sprake van entropie als fysisch kenmerk van een bepaalde materiële toestand van een systeem, gemeten in termen van warmte en temperatuur (calorische definitie). In de tweede conceptie fungeert entropie als kenmerk voor de waarschijnlijkheid van de toestand waarin een systeem verkeert (statistische definitie). Via de kinetische gastheorie zijn beide verbonden. De laatste interpretatie speelt een rol in de informatietheorie.

Met een paar simpele voorbeelden kan een en ander nader worden toegelicht.

We beginnen in de warmteleer. Stel u voor twee even grote reservoirs, die via een kraan zijn verbonden. In het ene bevindt zich warme lucht, in het andere koude. Als we de kraan openen, komt er verbinding tussen beide reservoirs. De warme lucht zal geleidelijk afkoelen en de koude zal warmer worden, totdat de temperatuur overal even hoog is. Het omgekeerde — de koude lucht staat nog wat van zijn warmte af aan de warme lucht, zodat het temperatuurverschil groter wordt in plaats van kleiner — gebeurt beslist niet. Het systeem zelf bleef intact: er werd geen energie aan toegevoerd of onttrokken, en de hoeveelheid lucht bleef onveranderd.

Toch heeft er een proces plaatsgevonden en is er iets veranderd. Er is wat men zou kunnen noemen genivelleerd. Die verandering is meetbaar. Wil men de toestand vóór en

\* De auteur is directie-adviseur bij het Centraal Planbureau. Het artikel valt onder zijn persoonlijke verantwoordelijkheid.

1) N. Georgescu-Roegen, *The Entropy Law and the Economic Process*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1972. H. Peters, De wet van behoud van ellende, Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam, 1973.

2) W. van Dieren, Als we eens minder gingen produceren, *NRC Handelsblad*, 15 december 1973.

3) J. D. Fast en F. L. H. M. Stumpers, Informatie, entropie en energie, *Intermediair*, 6, No. 31, 1970. J. D. Fast, Entropie en informatie; Entropie, kosmos en geloof; Entropie en informatie, *Intermediair*, 6, No's 35, 36, 38, 1970.

4) J. D. Fast, *Materie en leven*, Uitg. Natuur en Techniek, Heerlen, 1973.

5) J. M. Burgers, Over de verhouding tussen het entropiebegrrip en de levensfuncties, Ned. Akd. v. Wet. Afd. Natuurkunde, 1e Sectie Deel XVIII, No. 3, 1943.

6) H. Theil, *Economics and information*, Amsterdam, 1967.

na het openen van de kraan vergelijken, dan is daar in de warmteleer een maatstaf voor aanwezig: de entropie (een grootheid met dimensie energie/temperatuur). Men kan deze grootheid berekenen en in de warmteleer wordt aangetoond dat de entropie van een afgesloten systeem alleen maar kan toenemen of gelijkblijven (in de evenwichtstoestand). Dit is de zgn. Tweede Hoofdwet der Thermodynamica. Men formuleert deze ook wel als volgt: men kan geen warmte van een lichaam met lagere temperatuur naar een lichaam van hogere temperatuur brengen zonder mechanische arbeid te verrichten.

Laat ons nog een andere simpele illustratie in populaire vorm geven (ontleend aan N.G.-R.). Er is een spoorlijn en een locomotief met kolen en water, alsmede een omgeving (land, lucht, enz.). We denken ons dit geheel in een grote afgesloten ruimte. De kolen worden verstoofd tot as, het water gaat verdampen en de locomotief gaat rijden. Hij stopt als alle kolen verbrand zijn tot as. Gedurende het hele proces zijn de hoeveelheid materie en energie niet veranderd (Wet van behoud van stof en energie, of Eerste Hoofdwet der Thermodynamica). Het systeem is immers afgesloten. Maar de locomotief heeft wél arbeid verricht en met de energie moet dus toch iets gebeurd zijn; maar wat? Welnu, vóór de rit bevatten de kolen een hoeveelheid chemische energie die — wat men zou kunnen noemen (en ook noemt) — vrij is, d.w.z. in dit systeem beschikbaar om er wat mee te doen (locomotief laten rijden). Tijdens de rit verliest deze energie zijn kwaliteit „vrij” en gaat over in wat men noemt gebonden energie. En daarmee kan men het proces niet herhalen! Er is dus een overgang van vrije energie naar gebonden energie en entropie kan nu gezien worden als een soort index betreffende de relatieve hoeveelheid gebonden energie in een afgesloten systeem. Een hoge entropie is dus kenmerk voor een structuur waar bijna alle energie gebonden is; een lage entropie kenmerkt een structuur waar veel vrije energie is. En dáár komt het in de praktijk op aan! In andere woorden: lage entropie is een noodzakelijke conditie voor iets om (economische) waarde te hebben.

Hierboven was sprake van de *calorische interpretatie* van het begrip entropie en de entropiewet. Opgemerkt moet nog worden, dat de entropie van een systeem slechts op een additieve constante na berekend kan worden. Entropiever schillen — waar het ook eigenlijk om gaat — kunnen wél absoluut bepaald worden omdat de constante dan wegvalt. Voorts valt te bedenken dat entropie heel iets anders is dan bijv. energie of massa. Het is een grootheid die een toestand van een systeem kwalitatief karakteriseert. Er bestaat geen voorraad entropie of iets dergelijks.

De *statistische formulering* van entropie spreekt meer aan. Men kan zich in het hier gegeven voorbeeld afvragen of het niet mogelijk zou zijn dat het proces in omgekeerde richting verloopt, waarbij de koude lucht wat warmte afstaat aan de warme lucht, terwijl deze laatste dan warmer wordt en het temperatuurverschil groter in plaats van kleiner. Theoretisch lijkt dat denkbaar. Om dit in te zien bedenke men dat lucht uit moleculen bestaat, die met grote snelheden door elkaar vliegen en tegen elkaar aan botsen. Hoe sneller ze gemiddeld lopen, des te warmer is de lucht. Nu zou het kunnen gebeuren dat door de geopende kraan de snelste moleculen van het koude gas naar het warme lopen, terwijl de langzaamste van het warme gas naar de koude lucht toegaan. Dan wordt inderdaad het temperatuurverschil groter. Maar dit verschijnsel is zo onuitsprekbaar onwaarschijnlijk dat het zich nimmer zal voordoen. Men kan nu de entropie zien als een maat voor de waarschijnlijkheid van de toestand waarin een systeem verkeert en de entropiewet als volgt formuleren: een afgesloten systeem beweegt zich altijd naar de *meest waarschijnlijke* toestand, waarbij de entropie toeneemt. Het proces is niet omkeerbaar (vgl. de benaming entropie).

Het voorbeeld is uit te breiden door meer reservoirs te nemen, met lucht van verschillende temperatuur, volgens onze eigen *ordering*. Na het openen van de kranen vindt *ni-*

*velling* plaats en wordt de temperatuur overal dezelfde.

Men zegt ook: een afgesloten systeem streeft naar de *meest wanordelijke* toestand, d.w.z. die toestand die op de meeste manieren te realiseren valt en daardoor ook de waarschijnlijkste is. (Voorbeeld: bij het opgooien van 10 centen tegelijk kan 5 kruis en 5 munt op 252 manieren ontstaan, maar 1 kruis en 9 munt slechts op 10 wijzen. De eerste toestand is veel waarschijnlijker dan de tweede, die in deze gedachtengang ook minder ordelijk is).

Entropie is, aldus gezien, een maat voor de waarschijnlijkheid van de toestand waarin een systeem verkeert, en wel gelijk aan de logaritme van deze waarschijnlijkheid, vermenigvuldigd met een constante. In de kinetische gastheorie wordt volledige aansluiting verkregen tussen de calorische en de statistische formulering.

Een gesloten systeem evolueert altijd naar de meest waarschijnlijke toestand en indien men de waarschijnlijkheid van de diverse toestanden kan definiëren en berekenen, dan valt met het entropiebegrip te werken. Maar men moet zich wel realiseren dat entropie een begrip is dat (ook al door zijn dimensie) in de warmteleer thuishoort en betrekking heeft op fysische systemen met hun implicaties. Men kan namelijk de formule voor de entropie zonder meer toepassen op bijv. frequentieverdelingen en dan aantonen dat bij gegeven standaardafwijking de normale verdeling de meest waarschijnlijke is. Maar het zou dan niet zinvol zijn om te spreken van de entropie van die verdeling.

In het bovenstaande werd geduid op een verband tussen entropie en waarschijnlijkheid (orde/wanorde). Anderzijds bestaat er ook een relatie tussen waarschijnlijkheid (onzekerheid) en informatie, waarbij een mathematisch-statistische analogie optreedt tussen entropie en informatie. Daarom nog enkele opmerkingen hierover.

Stel dat iemand op een veld van een schaakbord een bankbiljet legt en dat persoon A vragen mag stellen om er achter te komen waar het ligt. Maar dan alleen vragen die met ja of nee te beantwoorden zijn. Hoeveel vragen heeft A minstens nodig? Alle velden afvragen is dom: bij pech heeft A 63 vragen nodig! Het slimste is natuurlijk: 1e vraag: ligt het biljet op de linker helft van het bord? Na ontkennend antwoord zijn 32 velden uitgeschakeld en volgt de 2e vraag: ligt het op de bovenste helft van de rechter helft? Na antwoord zijn 16 velden uitgeschakeld. Gaat A zo door dan heeft hij 6 vragen nodig. Er waren  $64 = 2^6$  mogelijkheden. Men zegt nu dat de benodigde informatie 6 bits bedroeg ( $I = {}^2\log 64 = 6$ ), waarbij het woord „bit” een afkorting is van „binary digit”. Deze eenheid is zo gekozen omdat in het eenvoudigste geval van keuze uit 2 velden i.p.v. 64, de informatie  ${}^2\log 2 = 1$  zou zijn.

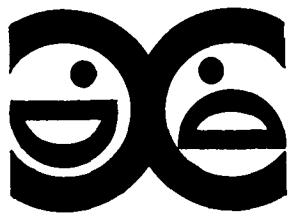
Meer algemeen: bij  $n$  mogelijkheden is de kans op realisatie van één daarvan gelijk aan  $p = 1/n$  en dan geldt  $I = {}^2\log n = -{}^2\log p$ . Hier vindt men in zijn eenvoudigste vorm de relatie tussen informatie en waarschijnlijkheid en een dergelijke relatie treft men in de kinetische gastheorie aan tussen entropie en waarschijnlijkheid. Men bedenke echter, dat de dimensie van entropie energie/temperatuur is, terwijl informatie dimensieloos is. Er is een formele analogie, maar geen identiteit.

Het begrip informatie heeft een grote vlucht genomen (vgl. de ongelijkheidsmaatstaven die Theil eraan ontleent). De plaats van entropie is veel beperkter en een praktisch kwantitatieve hantering van het begrip met de bijbehorende wet lijkt mij aanzienlijk veel moeilijker.

J. H. C. Lisman

*Blijf bij,*

*lees ESB!*



## Nivellering

DRS. L. FAASE

Het rapport van de „Club van Rome” (maar wellicht nog in sterkere mate de energiecrisis) heeft een niet oninteressante discussie losgemaakt over de toekomst van ons economisch bestel. In die discussie maakte aanvankelijk de meest pessimistische visie de meeste kans, maar nu Dr. Zijlstra ons heeft voorge-rekend dat het wel meevalt en dat onze economische bedrijvigheid zich aan de gestegen energieprijzen heeft aangepast, kunnen we ons weer met een zucht van verlichting wenden tot de beurspagina van de krant, waar we voorzichtig (het reptepeil is nog wat aan de hoge kant) de waarde van onze aandelen weer zien stijgen. Dit laatste is niet ten onrechte. De winstpositie van veel bedrijven is in de afgelopen periode niet verslechterd. Maar het nu weer schemerende optimisme heeft ook een schaduwkant. Zo zullen de vakbonden niet aarzelen om de minder sombere vooruitzichten om te zetten in concrete looneisen.

Wellicht zal mede daardoor de discussie rond het vraagstuk van de optimale allocatie van onze hulpbronnen op internationaal niveau naar de achtergrond worden gedrongen. De verdeling van de nationale koek en de voort-schrijdende polarisatie rond dit „issue” vraagt weer de aandacht. Van dit laatste getuigt de stap van de Unie BLHP en de BVA die, kennelijk beducht voor de fusie met Arie Groenevelt, uit het NKV zijn getreden. Eén van de toverwoorden die dit alles hebben bewerkstelligd, is het woord „nivellering”, hetgeen (althans volgens het woordenboek) betekent: waterpas maken, gelijk maken.

Over dat gelijk maken heeft de filosoof Henk Vos onlangs een behartigenswaardig boekje geschreven 1). Behalve het feit dat het hier om een echte pocket gaat (maar geen treinlectuur), is het boekje vooral van belang omdat het afrekenet met een aantal geijkte gelijkheidsideologieën. Gelijkheid vormt immers niet zelden het streven van tal van actiegroepen en is daarmee een waarde in onze samenleving die we nauwelijks waar kunnen maken. In de eerste plaats niet omdat geen mens, noch naar uiterlijke noch naar innerlijke kenmerken, gelijk is aan de ander. Vos noemt dit *comparatieve*

gelijkheid. Maar in de tweede plaats niet omdat we onze maatschappij zo ingericht hebben dat mensen geen gelijke rechten en plichten hebben en geen gelijke behandeling krijgen. Die distributieve ongelijkheid kan soms zeer functioneel zijn, kan in dienst staan van de sociale rechtvaardigheid (denk aan de belastingwetgeving), maar kan ook worden misbruikt om mensen onrechtvaardig of discriminerend te behandelen. Daarmee is dan tevens de pas afgesneden voor hen die beweren dat mensen zoal niet gelijk, dan toch gelijkwaardig zijn in onze samenleving. Immers, menselijke verschillen worden pas relevant in het licht van de in normen en waarden

---

**Deze rubriek wordt verzorgd door  
het Sociologisch Instituut van de  
Erasmus Universiteit Rotterdam**

---

gespecificeerde menselijke belangen. En aangezien wij die normen en waarden zelf maken, bepalen wij zelf de waarde die elk individu of elke groep van individuen in de samenleving vertegenwoordigt. Tot zover Vos; terug nu naar de nivellering.

Uit het voorgaande mag blijken dat het van groot belang is expliciet te maken op grond waarvan wij de huidige inkomensverdeling accepteren of juist verwerpen. Dat kan niet zijn omdat wij alle mensen als gelijk af gelijkwaardig beschouwen; daarmee plaatsen we ons buiten de realiteit. Nivellering kan alleen dan leiden tot grotere sociale rechtvaardigheid wanneer we aangeven op grond waarvan wij vinden dat er te veel ruimte is tussen het inkomen van de een en dat van de ander.

Bij de huidige regering, en o.a. Albeda heeft daar in verband met de machtingwet enkele malen op gewezen, ontbreekt een consistent beeld van een inkomensbeleid op langere termijn. Met name de liberale oppositie heeft het wat dat betreft gemakkelijker. Ik herinner mij een uitspraak van Wiegel, waarin hij ons voorrekenet dat ons totale inkomen verzekerd blijft omdat enkelen door hun creatieve prestaties dat inkomen voor ons verdienen. Terecht,

zo stelt hij, mogen die enkelen zelf eerst een (grote) hap van de koek nemen; de beloning geschiedt immers naar prestatie. Een dergelijke uitspraak veronderstelt dat wij economisch gezien afhankelijk zijn van enkelen. Maar ook illustreert het de neiging om een eenzijdige normering via het marktmechanisme als uitgangspunt te blijven kiezen. Prestaties zijn immers dan pas relevante inkomensvormers wanneer zij relatief schaars zijn en op de arbeidsmarkt tot uitdrukking kunnen komen. De werking van het „vrije-marktmechanisme” is kennelijk de norm die men wenst te hanteren. Het inkomen is de prijs die daaruit voortvloeit.

Nu mag duidelijk zijn dat het marktmechanisme al lang niet meer het kompas is waar de loonvorming op vaart. Naast de schaarste hebben met name sociologische variabelen een plaats in de analyse gekregen. Zo kan gewezen worden op de institutionele inbedding van de loonvorming. Schaarsteverhoudingen verkeren daardoor in machtsverhoudingen die soms minder op prestatie-realiteit dan op prestatietraditie zijn gevestigd. De mate waarin dit als onrechtvaardig zal worden beschouwd, maakt sociale conflicten los waaruit nieuwe inkomensverhoudingen zullen voortkomen 2). Toch blijft daarbij het marktmechanisme een belangrijke rol spelen. De markt heeft, zo lijkt het, een inherente mogelijkheid om schaarste te creëren en inkomensverhoudingen te denivellieren.

Als voorbeeld wil ik wijzen op de werkloosheid onder academici. Naarmate het aanbod van academici de vraag overtreft, neemt de werkloosheid onder specifieke categorieën toe. Zo ontstaan perifere deelmarkten met relatief grote overschotten onder bijv. pas afgestudeerden en oudere specialisten. Met andere woorden, de schaarste blijft gehandhaafd, maar geldt niet meer voor

---

1) Henk Vos, *Menselijke gelijkheid onder voorbehouden; een analytische beschouwing over sociale gerechtigheid*, Bilthoven, 1973.  
2) T. Huppés, *Economische sociologie of sociologische economie, Mens en Maatschappij*, 49e jrg., no. 2, 1974.

allen. Van de aanbodzijde wordt strenger geselecteerd (ervaringsvereisten) en zal ook een poging worden ondernomen om de bestaande salarisstructuren aan het gestegen aanbod aan te passen. Zo worden lagere functies aan academici aangeboden (werkloosheid wordt afgevoerd) of worden lagere aanvangssalarissen gecreëerd. Dergelijke structurele verschuivingen hebben de schijn van nivellering, maar betekenen in feite denivellering. De weg naar de top wordt langer en moeilijker, maar het salaris van de topfunctionaris blijft onaangepast.

Het ziet er derhalve niet naar uit dat nivellering van inkomensverhoudingen tot stand kan komen via de geijkte mechanismen. Zo vermag het kunstmatig creëren van overschotten in traditioneel schaarse beroepen (via verruiming van de opleidingsmogelijkheden en het creëren van alternatieve werkgelegenheden) alleen grotere ongelijkheid te scheppen. Zo leveren ook de jaarlijkse procentuele verhogingen van de inkomens nauwelijks een bijdrage, ondanks het welvaartsverhogend effect dat ervan uitgaat wanneer uit de toename van de produktiviteit reële loonsverhogingen kunnen worden aangeboden.

#### **Naar een rechtvaardige inkomensverdeling**

Wij nemen aan dat het streven naar een rechtvaardiger inkomensverdeling nivellering als effect zal hebben. Maar bij voorbaat staat dat niet vast, zolang we niet weten welke factoren een rol zullen spelen. Ten behoeve van een meer objectieve bepaling van een rechtvaardige verdeling heeft Tinbergen 3) voorgesteld uit te gaan van een welzijnsfunctie. Een rechtvaardige verdeling ontstaat wanneer het welzijn van alle voor ons relevante individuen eenzelfde hoogte heeft. Welzijn nu kan in een wiskundige formule worden uitgedrukt. In die formule zal het inkomen één van de vele variabelen zijn. Het voordeel van deze methode is dat andere variabelen (zoals kenmerken van de werkring) tegelijkertijd worden meegevoerd, niet aggregeren, maar elkaar corrigeren. Als ethisch uitgangspunt kiest Tinbergen daarbij voor de gelijkwaardigheid van alle mensen met dien verstande dat alle mensen in iedere zin als gelijk worden beschouwd, behalve wanneer door meting kan worden vastgesteld dat zij ongelijk zijn. Daarmee staat Tinbergen ogenschijnlijk diametraal tegenover Vos. Ogenschijnlijk, omdat beiden tot dezelfde conclusie komen: ongelijkheid is een feit, maar de vraag in welke mate die ongelijkheid bepalend moet zijn voor de verdeling van sancties in de maatschappij, is een punt van discussie. Het voordeel van de methode Tinbergen is daarbij dat die

discussie aan de constatering van ongelijkheid voorafgaat en niet bij voorbaat iedere vorm van distributieve ongelijkheid accepteert.

Wat is nu de basis op grond waarvan wij pleiten voor een herbezinning op de inkomensverdeling? In de eerste plaats de constatering dat menselijke activiteiten zijn ingebed in een sociale structuur die het hen mogelijk maakt zich creatief te uiten. Individuele prestaties zijn altijd min of meer afhankelijk van de prestaties van anderen. Maar ook op grond van ethische uitgangspunten kunnen we een rechtvaardiger inkomensverdeling bepleiten. In onze humanistisch-christelijke cultuur, met haar hoge waardering voor individuele handelingsvrijheid, heeft dit laatste in de opbloei van het kapitalisme slechts geleid tot optimale ontplooiing van de talenten van enkelen, en de achterstelling van velen. In onze gemengde orde heeft echter ook de sociaal-culturele ontwikkeling van de mens een belangrijke kans gekregen. Willen we een dergelijke ontwikkeling verder effectueren, dan zullen we feitelijke ongelijkheden moeten compenseren, o.a. via inkomensoverheveling, omdat het inkomen behalve bestaanszekerheid ook een pluriform consumptiepatroon kan garanderen. Daarbij komt dat van een verzwakking van de relatie tussen de allocatie van inkomen en van arbeid een impuls kan uitgaan om nieuwe wegen voor een optimale arbeidsallocatie te onderzoeken.

Aanvankelijk heeft men vooral getracht dit doel te verwezenlijken door het scheppen van gelijke kansen. Deze gedachte ligt trouwens nog steeds ten grondslag aan de externe democratisering van het onderwijs. Dat impliceert echter gelijke kansen voor ongelijke posities; niet iedereen kan immers dezelfde positie bereiken. Een voorbeeld: wanneer we trachten een groot aantal knikers tegelijk door een trechter te gooien is de kans groot dat de trechter verstopt raakt en slechts enkelen de reis halen. Zo ongeveer verloopt de verticale mobiliteit binnen de sociale stratificatie. De startkansen zijn gelijk, maar de structuur van de samenleving maakt dat verticale mobiliteit slechts binnen beperkte kaders mogelijk is.

Waar ik derhalve voor zou willen pleiten, is de „externe democratisering” van de beroepenstructuur. D.w.z. dat wij op empirische basis trachten de beroepenladder te differentiëren tot een aantal subsystemen (functie- of beroepenladders) waartussen mobiliteit nauwelijks voorkomt, en wellicht niet wenselijk is, maar waarbinnen de topposities voor iedereen haalbaar zijn, mits men in staat is vakkennis en opgedane ervaring in prestaties om te zetten. Het „beloning naar prestatie”-beginsel blijft in een dergelijk systeem gehandhaafd, maar het zal moeilijker zijn om inkomensverschillen tussen de subsystemen te accepteren. Op deze wijze

behoeft een volleerd vakman niet veel minder te verdienen dan een hoogleraar, maar wordt recht gedaan aan het principe dat optimale ontplooiing voor ieder tot een gelijk resultaat kan leiden. Ik heb de indruk dat met name het „centenprocenten”-mechanisme daar te weinig rekening mee houdt.

L. Faase

3) J. Tinbergen, *Naar de meetbaarheid van een rechtvaardige verdeling*, Stencil Nederlands Economisch Instituut, Rotterdam, JT/SvW/29-9-1972/38.

---

**ESB****Ingezonden**

#### **Is de VAO een volksverzekering?**

In dit artikel, opgenomen in *ESB* van 22 mei 1974, dat handelde over het buiten de volksverzekering arbeidsongeschiktheid houden van de groep huisvrouwen, werden onder punt 4 premies genoemd van een zestal verzekeringsmaatschappijen. Bij de opgave van de premie van de NV Verzekering Maatschappij Holland (f. 662,50) moet een vergissing hebben plaatsgevonden. De premie voor een huisvrouw van 24 jr., eindleeftijd 50 jaar bedraagt f. 562,50.

#### **NV Verzekering Maatschappij Holland**

##### **Naschrift**

De offerte, dd. 7 juni 1973, die de Holland mij deed, vermeldt inderdaad als eindleeftijd 60 jaar, hetgeen aan mijn aandacht ontsnapte. Uiteraard brengt een hogere eindleeftijd een hogere premie mee. Aan de lezers van *ESB* en aan de Maatschappij Holland gaarne mijn verontschuldiging voor deze onoplettendheid. Mijn mening, dat het hier om een moeilijk verzekeraar risico gaat, blijft echter onverkort gehandhaafd.

M. Bruyn-Hundt

---

**ESB****Mededeling**

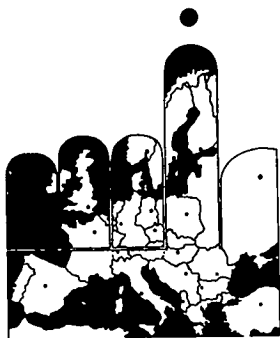
#### **Wat is democratie?**

Van 23 tot 25 september a.s. wordt in de Internationale School voor Wijsbegeerte te Leusden een conferentie gehouden voor burgemeesters en beleidsambtenaren over de vraag: „Wat is democratie?”

Sprekers: Prof. Dr. D. H. M. Meuwissen, Prof. Dr. G. H. Scholten en Prof. Dr. P. Valkenburg.

Inlichtingen: Internationale School voor Wijsbegeerte, Dodeweg 8, Leusden, tel.: (03490) 1 50 20.





## De rol van de centrale banken in de Europese Gemeenschappen

*In deze Europa-bladwijzer wordt aandacht geschonken aan de rol, die de nationale centrale banken der lidstaten in de Europese Gemeenschap spelen. Bezien wordt, in hoeverre de centrale banken via gemeenschapsinstellingen en via andere samenwerkingsverbanden politieke invloed kunnen uitoefenen. Tenslotte zal nagegaan worden of tegenover deze invloed een adequate verantwoordingsplicht staat.*

### Institutionele regelingen

De Commissie heeft tot midden 1963 gewacht om ter uitvoering van art. 105, lid 1 EEG aanbevelingen te doen aan de Raad betreffende de samenwerking tussen de centrale banken. Volgens de Commissie was er gedurende de eerste etappe van de overgangperiode geen aanleiding toe. Bij een bijzonder gunstige algemene economische conjunctuur was de samenwerking, welke op pragmatische wijze zowel in het Monetair Comité als bij de buitenraadse zittingen van de ministers van Financiën en de gouverneurs van de centrale banken tot stand was gekomen, voldoende om in deze periode in de behoefte te voorzien 1). De toenemende onderlinge afhankelijkheid tussen de monetaire politiek van de lidstaten enerzijds en het integratieproces anderzijds noopten tot een strakkere samenwerking op het terrein van de monetaire politiek. Om die redenen stelde de Commissie eind juni 1963 dan ook in een aanbeveling aan de Raad voor om de samenwerking tussen de Centrale Banken van de landen van de EEG te regelen.

Samen met het Comité voor de economische politiek op middellange termijn (Pb. 1031/64) en het Comité voor begrotingspolitiek (Pb. 1205/64) werd in april/mei 1964 bij Besluit van de Raad het Comité van presidenten van Centrale Banken opgericht (Pb. 1206/64). Leden van dit Comité zijn de presidenten of hun plaatsvervangers. De Commissie wordt in het algemeen uitgenodigd zich door één van haar leden te

laten vertegenwoordigen. Voorts kan het Comité ingeval zulks noodzakelijk voorkomt, ter zake deskundige personen, bijv. van het Monetair Comité, uitnodigen.

Het Comité van de presidenten van de Centrale Banken heeft tot taak overleg te plegen omtrent de algemene beginselen van het beleid van de Centrale Banken, en regelmatig inlichtingen uit te wisselen over de bevoegdheden van de Centrale Banken. Het vergadert op gezette tijden en telkens wanneer de toestand dit noodzakelijk maakt. Indien de toestand dit volgens de Commissie vereist, kan zij verzoeken het Comité in spoedzitting bijeen te laten komen.

Het Comité stelde tijdens zijn tweede vergadering zijn reglement van orde vast. Dit reglement betreft uitsluitend de benoeming van de leden en het houden van de zittingen. Het is nooit gepubliceerd. De Commissie had in haar ontwerpbesluit voorgesteld dat het Comité de plaats van zijn bijeenkomsten vast kon stellen, maar dat het Comité ten minste eenmaal per jaar bijeen zou komen in de zetel van de instellingen van de Gemeenschap (Brussel of Luxemburg). Dit voorstel werd niet overgenomen omdat de presidenten er de voorkeur aan gaven, naar aloude gewoonte, in Bazel te vergaderen. Op die plaats is uiteraard de greep van de Gemeenschappen kleiner om invloed uit te oefenen. Daar komt nog bij dat, anders dan bij de andere economische en monetaire comité's, het Comité van de presidenten van Centrale Banken zelf in het secretariaat voorziet en niet de Commissie.

Het vage karakter van het instellingsbesluit werkte dan ook in de hand dat het Comité in het geheim vergadert. Verslagen worden nooit gepubliceerd. Het Bulletin van de EG, dat wel een kort overzicht geeft van de werkzaamheden van de andere Comité's, rept hoogst zelden over het Comité van de presidenten van Centrale Banken 2). Toen eind 1970 in het Europees Parlement over deze vreemde handelswijze vragen werden gesteld, antwoordde de Commissie dat de aard van het overleg dezelfde discretie vereist als kenmerkend

is voor het monetair overleg tussen de onderscheidene landen. De Commissie voegde daar evenwel aan toe dat het niet uitgesloten was dat het Comité eventueel adviezen zou uitbrengen of aanbevelingen zou doen. Intussen heeft het Comité wel eens advies uitgebracht bijv. in september 1972 over het Europees Fonds voor monetaire samenwerking (Pb. 1973 L 89/2). Anders dan het Monetair Comité, dat ook advies uitbracht over dit Fonds (Pb. 1973 C 94/16) heeft het Comité van de presidenten van de Centrale Banken zijn advies niet gepubliceerd.

Naast deze adviezen als Comité geven de presidenten van de Centrale Banken ook nog advies als presidenten q.q. Zo stelde een groep deskundigen, Groep Ansiaux, samengesteld uit de presidenten van de Centrale Banken, hun plaatsvervangers en vertegenwoordigers van de Commissie, in opdracht van het Comité-Werner een rapport op over de economische en monetaire unie, het zgn. rapport-Ansiaux (Pb. 1970 C 136/21).

De presidenten van de Centrale Banken zijn ook bij andere gelegenheden actief. Zij zijn namelijk ook aanwezig op de buitenraadse vergaderingen van de ministers van Financiën. Deze vergaderingen, waar geen beslissingen worden genomen, ontstonden in juli 1959 op initiatief van de Duitse minister Etzel en vinden om de drie maanden in elk der Gemeenschapslanden bij toerbeurt plaats. De Commissie is op deze vergaderingen vertegenwoordigd door haar financiële en economische commissaris 3). Voór 1963 waren de presidenten sporadisch aanwezig, daarna waren ze zelden afwezig. Zij nemen actief deel aan de besprekingen over monetaire zaken en brengen er ook adviezen uit.

1) Suppl. Bull. EEG 1963/7, blz. 36.

2) Zie bij uitzondering Bull. EG 1969/3, blz. 49.

3) Zie K. J. Mortelmans, The extramural meetings of the Ministers of the member States of the Community, *Common Market Law Review*, 1974, blz. 71.

Hun taak is zo belangrijk dat, als een minister verstek laat gaan, de president hem soms vervangt. Dit was bijv. het geval in Zeist op 22 en 23 april 1974 toen Giscard d'Estaing het wegens de Franse verkiezingen liet afweten en president Wormser hem verving. Tenslotte ontmoeten de presidenten elkaar ook regelmatig in het kader van de Bank voor Internationale Betalingen in Bazel.

### Monetaire akkoorden

Deze informele en formele contacten van de presidenten van de Centrale Banken worden steeds belangrijker bij het geleidelijk in werking treden van de economische en monetaire unie. Zo hebben de presidenten sedert 1970 enkele steunakkoorden gesloten op korte en zeer korte termijn. Dit systeem van akkoorden is vergelijkbaar met de swapakkoorden die in de jaren '60 in zwang gekomen zijn. Dergelijke steunovereenkomsten worden door centrale banken van een aantal landen gesloten om elkaar in geval van betalingsbalansmoeilijkheden leningen op korte termijn te verschaffen. Deze akkoorden zijn tot stand gebracht tussen de Federal Reserve Bank of New York en een groot aantal centrale banken. De Akkoorden van Bazel hadden ten doel het Britse pond sterling te steunen. Daarnaast is door de centrale banken van de Groep van Bazel steun aan andere landen zoals Frankrijk (1968) verleend 4).

Ook in de Europese Gemeenschappen werd een steunregeling ontworpen. Op 17 juli 1969 hechtte de Raad zijn goedkeuring aan het beginsel van een gemeenschappelijk systeem van monetaire bijstand op korte termijn, uitgaande van het plan-Barre. In opdracht van de Raad kwamen de presidenten van de Centrale Banken op 8 december 1969 tot een principe-akkoord en op 9 februari 1970 tot een definitief akkoord 5). De steunbedragen werden gewijzigd en aangevuld o.a. door de Resolutie van 18 februari 1974 6).

Een tweede akkoord werd ter uitvoering van de resolutie van 22 maart 1971 (Pb. 1971 C 28/1) gesloten te Bazel op 19 april 1971. De vernauwing van de fluctuatiemarges tussen de EG-landen tot 0,6% rondom de pariteit die op 15 juni 1971 zou ingaan ging evenwel niet door wegens de monetaire crisis van mei 1971.

Op 10 april 1972 werd een derde akkoord gesloten tussen de Centrale Banken van de Gemeenschap, betreffende de financiering op zeer korte termijn en de margevernauwing van 2,5% rondom de pariteit 7).

In de eerste fase van de werkzaamheden van het Europees Fonds voor monetaire samenwerking, welke op 6 april 1973 een aanvang nam 8), is aan dit Fonds het beheer van de financiering

op zeer korte termijn (Akkoord van 10 april 1972), alsmede van de monetaire bijstand op korte termijn (Akkoord van 9 februari 1970) opgedragen.

Deze drie akkoorden hebben volgens de Centrale Banken een vertrouwelijk karakter. Het eerste akkoord lekte uit. De teksten van de andere akkoorden zijn alleen aan insiders bekend. Zelfs op directeursniveau schijnt de Commissie niet over de teksten van de akkoorden te beschikken. Deze geheimzinnigheid wordt binnenskamers in sommige nationale banken, zacht gezegd, betreurd. Weliswaar neemt de Raad kennis van de akkoorden en moeten, afhankelijk van het nationale bankrecht, sommige lidstaten deze akkoorden bekrachtigen, de eigenlijke beslissing ligt toch bij de Centrale Banken.

### Europees Fonds voor monetaire samenwerking

De grote macht van de Centrale Banken blijkt ook uit de taak die de presidenten ervan hebben in het Europees Fonds voor monetaire samenwerking. Ten eerste hebben de presidenten, samen met de ministers van Financiën actief meegewerkt aan het principebesluit tot instelling van dit Fonds. Zo werd deze materie uitvoerig besproken op een gecombineerde buitenraadse vergadering van de ministers van Financiën en van Buitenlandse Zaken op 12 september 1972 te Rome. Deze zitting vond plaats ter voorbereiding van de Top van Parijs van 19 - 21 oktober 1972. Op deze Topconferentie zelf waren de presidenten en de ministers van Financiën aanwezig op het monetaire gedeelte van de vergadering. De monetaire discussies liepen o.a. uit in een passage van het slotcommuniqué waarin verklaard werd dat het Fonds vóór 1 april 1973 zou worden ingesteld 9).

Ten tweede wordt het Fonds bestuurd en beheerd door een Raad van Bestuur. De leden van deze Raad zijn de leden van het Comité van Presidenten van de Centrale Banken van de lidstaten. De Commissie mag slechts aan de beraadslagingen van de Raad van Bestuur deelnemen. Deze Raad van Bestuur vertegenwoordigt het Fonds, besluit over de organisatie van het Fonds en over de delegatie van bevoegdheden en kan technische taken t.a.v. de uitvoering van de verrichtingen van het Fonds opdragen aan een agent.

Het beleid van de Raad van Bestuur van het Fonds moet blijven binnen het kader van de door de Raad van Ministers krachtens het EEG-verdrag vastgestelde algemene economische beleidslijnen. Het moet eveneens overeenkomstig de richtlijnen van de Raad van Ministers zijn. Deze algemene economische beleidslijnen en richtlijnen zullen wel altijd zodanig gesteld zijn, dat er een ruime beleidsruimte voor de Raad van Bestuur van het Fonds overblijft.

### Verantwoordingsplicht

Waar het in deze bladwijzer om gaat, is het feit dat de presidenten van de Centrale Banken de bevoegdheid tot beleidsbeslissingen bezitten, zonder dat ze hierover op adequate wijze verantwoording afleggen. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van het feit, dat de presidenten van de Centrale Banken, hoewel ze niet de juridische kwalificering van Gemeenschapsinstelling hebben (vgl. art. 4 EEG), toch stilaan de status hiervan voeren. Dit valt ook af te leiden uit de moeilijkheden rond de zetel van het Fonds. De vestigingsplaats van het Fonds zal immers naar alle waarschijnlijkheid samenvallen met het toekomstige monetaire centrum van de EG. Het is dan ook niet verwonderlijk dat, evenals betreffende de instellingen (Pb. 1967 nr. 152/10) de vestigingsplaats van het Fonds slechts voorlopig is vastgelegd (Pb. 1973.L 207/46).

De aparte status van de presidenten van de Centrale Banken blijkt ook nog uit het feit dat zij geen deel uitmaken van de Groep voor Coördinatie die door punt 1, -lid 2 van de resolutie van 21 maart 1972 werd opgericht 10). De taak van deze groep werd beter omljnd in de convergentiebeschikking van 18 februari 1974 11). Door deze beschikking streeft men in het kader van de invoering van de economische en monetaire unie een convergentie van de economische politiek van de lidstaten na. Volgens art. 8 van deze convergentiebeschikking worden, naast het overleg in het Monetaire Comité en de hoger genoemde Coördinatiegroep, de centrale banken uitgenodigd om door veelvuldig overleg de voortdurende coördinatie van het monetaire beleid te versterken. In deze convergentiebeschikking is geen sprake van het Comité van de presidenten van de Centrale Banken, maar wel van Centrale Banken tout court. Deze convergentiebeschikking verwijst naar de beschik-

4) Vgl. R. van den Branden, Samenwerking tussen Centrale Banken, *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, september 1970, blz. 429-450.

5) Dit akkoord is opgenomen in *Documenten over de Economische en Monetaire Unie*, Europese Monografieën nr. 17, Kluwer, 1974, doc. nr. 91. Alle hier vermelde besluiten of plannen zijn eveneens in deze documentatie vervat.

6) Vgl. Documenten over de EMU, doc. nr. 189. De bewerkers van *Documenten over de Economische en Monetaire Unie* hebben getracht uit allerlei officiële en niet-officiële bronnen het akkoord te reconstrueren.

7) Vgl. *Documenten over de EMU*, doc. nr. 140.

8) *Documenten over de EMU*, doc. nr. 160 en 166.

9) *Documenten over de EMU*, doc. nr. 145.

10) *Documenten over de EMU*, doc. nr. 138 (I).

11) *Documenten over de EMU*, doc. nr. 187. Zie ook de Europa-bladwijzer in *ESB* van 6 maart j.l., blz. 196.

*Comité van presidenten van de Centrale Banken van de lidstaten van de EG*

Taak:

- overleg plegen over de algemene beginselen en de hoofdlijnen van het beleid van de centrale banken;
- regelmatig inlichtingen uitwisselen over de voornaamste maatregelen die tot de bevoegdheid van de centrale banken behoren en deze maatregelen bestuderen.

Lidmaatschap: de presidenten der centrale banken; de Commissie kan zich in de zittingen van het Comité doen vertegenwoordigen.

*Monetair Comité*

Taak:

- het volgen van de monetaire en financiële toestand van de lidstaten en van de Gemeenschap;
- het volgen van de algemene regeling van het betalingsverkeer der lidstaten.

Lidmaatschap: de lidstaten en de Commissie benoemen ieder twee leden.

*Groep Anxiaux*

Groep van deskundigen, ingesteld in 1970 door het Comité van Presidenten van de centrale banken om advies uit te brengen aan het Comité-Werner over bepaalde specifieke monetaire problemen.

*Coördinatiegroep voor het economische en financiële beleid op korte termijn*

Taak:

- permanente onderlinge informatie van de lidstaten over hun economische en financiële politiek op korte termijn;
- coördinatie van deze politiek in het kader van de door de Raad vastgestelde richtsnoeren voor de economische politiek.

Lidmaatschap:

- één bijzondere vertegenwoordiger van de in elke lidstaat bevoegde minister of ministers;
- een vertegenwoordiger van de Commissie;
- de vergaderingen mogen worden bijgewoond door de voorzitters van het Comité voor de conjunctuurpolitiek, van het Monetair Comité en van het Comité voor de begrotingspolitiek.

king van 22 maart 1971 betreffende de samenwerking tussen de Centrale Banken 12). In deze beschikking van 1971 worden de Centrale Banken verzocht in het Comité van presidenten van Centrale Banken hun monetair en kredietbeleid te coördineren. Verder worden de Centrale Banken verzocht gedragsregels vast te stellen waaraan elk van hen zich moet houden, met name wat de ontwikkeling van bankliquiditeit, de voorwaarden voor de kredietverlening en de hoogte van de rentevoet betreft. Ook in deze beschikking van 1971 komt de januskoppige houding van de Centrale Banken als presidenten en als Comité tot uiting. Als presidenten vergaderen ze volledig buiten de EG-sfeer. Als Comité vergaderen ze in het kader van de Europese Gemeenschap, maar in het geheim en zonder verantwoordingsplicht.

Uit dit alles blijkt dat het tijd wordt dat de Centrale Banken openheid van zaken geven. Een minimumeis zou kunnen zijn het publiceren van de adviezen en verslagen. Op nationaal vlak publiceren de Centrale Banken wel uitgebreid kwartaalberichten en jaarverslagen. Waarom dan geen EG-verslagen over hun EG-activiteiten? Verder zou een eind moeten komen aan het hoeden spel: wel of geen comité. Het belangrijkste is evenwel dat de presidenten van de Centrale Banken verantwoording gaan afleggen, zoals dit al door de buitenlandse vergaderende ministers van Buitenlandse Zaken over de politieke samenwerking gebeurt. Hier wordt het Europees Parlement in commissies

en in plenaire zittingen regelmatig op de hoogte gehouden van de ontwikkelingen op politiek gebied 13).

Op een vraag uit het Europees Parlement eind 1973 of de presidenten van de Centrale Banken geen informele gedachtenwisselingen zouden kunnen hebben met commissies van het Europees Parlement over het belang van de budgettaire bevoegdheden, antwoordde de Commissie dat zij geen stappen in die richting kon ondernemen, omdat de bevoegdheden van de presidenten van de Centrale Banken afhangen van de nationale autoriteiten 14). Dit antwoord laat heden ten dage een weinig positieve houding ter zake van de Commissie blijken. Even ter zijde gelaten dat de presidenten van de Centrale Banken niet de meest geschikte autoriteiten zijn om voorlichting te geven over begrotingszaken, moet toch opgemerkt worden dat de Commissie erop had kunnen wijzen dat het Comité van presidenten van de Centrale Banken wel onder de Gemeenschappen ressorteert. Art. 3 van het statuut van het Comité van presidenten van de Centrale Banken zegt immers dat het Comité overleg pleegt over de beginselen van het beleid van de Centrale Banken 15). Dit overleg kan ook plaatsvinden met het Europees Parlement.

### Besluit

Zolang de presidenten van de Centrale Banken op deze geheimzinnige 16) en niet controleerbare wijze opereren be-

staat het gevaar dat, zoals in de Gemeenschappelijke Markt, ook in de Economische en Monetaire Unie ondemocratische structuren binnendringen. In het EEG-verdrag is namelijk de Raad als instelling die beslissingen neemt op algemeen politiek en economisch gebied (zie art. 145 EEG), geen verantwoording verschuldigd aan het Europees Parlement. De ministers kunnen alleen voor het nationale parlement tot de orde worden geroepen. De reeds bekende besluiten over de Economische en Monetaire Unie geven grote bevoegdheid aan de presidenten van de Centrale Banken. Deze zijn noch voor het nationaal parlement, zoals de ministers, noch voor het Europees Parlement, zoals de Commissie, verantwoording verschuldigd. Toezicht van het Europees Parlement zou daarom een eerste vereiste zijn. Het Europees Parlement zou dan van op til zijnde veranderingen op monetair gebied in het algemeen in besloten

12) *Documenten over de EMU*, doc. nr. 114.  
13) Zie verslag van Luxemburg, Bull. EG, 1970/11, blz. 11 en verslag van Kopenhagen, Bull. EG, 1973, blz. 13. Vgl. Mortelmans, blz. 85-86.

14) Schriftelijke vraag nr. 193/73 van de heer O'Hagan aan de Commissie en nr. 194/73 aan de Raad, Pb. 1973 C 110/13.

15) *Documenten over de EMU*, doc. nr. 36.

16) Voor een psychologische verklaring van de houding van de presidenten van de Centrale Banken zie Groep Talent, de betalingscrisis in de Gemeenschappelijke Markt, *Tijdschrift voor Economie*, 1969, blz. 343-344.

L. M. Goreux en A. S. Manne (ed.): *Multi-level planning; case studies in Mexico*. North-Holland Publishing Company, Amsterdam, Londen, 1973, 564 blz., f. 100, (geb.), f. 63 (paperback).

De gedachte om planning niet ineens, maar in fasen uit te voeren is niet van gisteren. Reeds in de vorige eeuw heeft men zich deze mogelijkheid gerealiseerd, zo blijkt uit het openingscitaat van het hier besproken boek. Toch heeft de idee pas in het begin van het afgelopen decennium wat meer ruggraat gekregen. Enerzijds werd er in die tijd een uitgewerkte procedure voor „planning in stages” gepresenteerd door Tinbergen, één van de belangrijkste voorstanders van de gedachte. Maar daarnaast en onafhankelijk ervan werden in diezelfde periode een aantal decompositie-technieken voor lineaire en niet-lineaire programmering ontwikkeld, die een duidelijke suggestie in zich droegen over hoe planning in fasen dient te worden georganiseerd, met name over het soort informatie dat tussen de verschillende fasen moet worden uitgewisseld. Niettemin is er tot op heden in de praktijk van de planning nog maar weinig gebruik gemaakt van de aangeboden mogelijkheden en dat is niet geheel en al onbegrijpelijk.

In de eerste plaats was Tinbergens procedure voor planning in stages niet meer dan een eerste poging en hoewel zij wel kon dienen als een richtlijn bij het opzetten van een planningapparaat, was de procedure toch lang niet gedetailleerd genoeg om op alle vragen het passende antwoord te geven. Vooral de lagere fasen — d.w.z. de sectorale en de projectfase — kregen in zijn benadering verhoudingsgewijs weinig aandacht.

Vervolgens wat betreft de decompositie-technieken, deze zijn typisch de geesteskinders van de wiskundigen en hoewel ze uiterst nauwgezet geformuleerd zijn, hebben ze maar weinig van

doen met de economische realiteit. Enerzijds is het aantal iteraties dat nodig is om een optimum te vinden of te benaderen veel te groot. De informatie uitgewisseld tussen de verschillende planningniveaus zou daarbij weldra uithollen en daardoor het goed functioneren van de procedures in de weg staan. Maar bovendien zijn die decompositie-technieken altijd zo geformuleerd, dat ze onderscheid maken tussen verschillende niveaus van aggregatie, óf in de activiteiten, óf in de beperkingen, maar nooit in beide tegelijk. En dat laatste is nu juist waar men behoefte aan heeft in economische planning.

Ondanks deze moeilijkheden is het onderwerp op zich uitermate interessant en daarom lijkt het onderzoek, dat het Development Research Center van de Wereld Bank eraan heeft gewijd, bijzonder gelukkig gekozen. Twee landen zijn uitgekozen voor de onderzoeken, de Ivoorkust en Mexico en het boek *Multi-level planning; case studies in Mexico*, brengt verslag uit over de ervaringen opgedaan in Mexico. Het karakter van de studie is evenwel academisch en de resultaten zijn nog niet geschikt voor onmiddellijke implementatie, maar op de lagere niveaus van planning zijn de modellen toch bijzonder gedetailleerd en sluiten nauw aan bij de beslissingen die in de praktijk moeten worden genomen.

In de studie wordt onderscheid gemaakt tussen drie niveaus van planning. Het hoogste niveau, het multi-sectorniveau, wordt beschreven door een dynamisch input-output-model, genaamd DINAMICO. Het sectorale niveau wordt uitgewerkt voor twee sectoren, voor de energiesector door middel van het sectormodel ENERGETICOS en voor de landbouwsector met behulp van CHAC. Door zich tenslotte te concentreren op welomschreven deelsystemen van de sectorale systemen wordt een subsectoraal niveau in de planning geïntroduceerd. Binnen de energiesector wordt dat gedaan in de vorm van een interregionaal model INTERCON voor het opwekken van elektriciteit en in de landbouwsector door een model voor het district EL BAJIO. Hoewel deze modellen stuk voor stuk de moeite waard zouden zijn om apart te worden

besproken, ligt het bijzondere karakter van de studie toch niet zozeer in de modellen zelf, maar veeleer in de onderlinge verbanden tussen de modellen, d.w.z. in de manier waarop ze aan elkaar worden gekoppeld.

In het vervolg zullen dan ook niet alle modellen worden besproken. In plaats daarvan zal ik een korte beschrijving geven van twee ervan: DINAMICO en CHAC, om vervolgens in te gaan op hun interdependentie.

DINAMICO is een dynamisch input-output-model met 15 sectoren en 6 tijdsperiodes van 3 jaar. Verder worden 5 verschillende scholingsklassen voor arbeid onderscheiden. Dat laatste is essentieel omdat één van de meest verrassende uitkomsten van het model is dat de factor arbeid in de naaste toekomst een schaarse factor zal worden voor de Mexicaanse economie. Dit is des te meer verwonderlijk, omdat er voor praktisch alle overige ontwikkelingslanden een scherpe stijging van de werkloosheid wordt verwacht in het huidige decennium. De Mexicaanse economie schijnt daarentegen in een overgangsfase naar arbeidschaarste te zijn beland. Of deze uitkomst realistisch is, te wijten is aan een impliciete eigenschap van het model, of misschien aan tekortkomingen in de gebruikte gegevens, is moeilijk te zeggen. Op het eerste gezicht lijkt men toch voldoende rekening te hebben gehouden met de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit, technologische verandering e.d. Naar alle waarschijnlijkheid is het indrukwekkende vermogen tot werkverschaffing een direct gevolg van de aanhoudende hoge groei van het binnenlandse product, die de oplossing van het model te zien geeft.

In tegenstelling tot DINAMICO beschrijft het model CHAC niet de gehele economie, doch slechts de agrarische sector. Maar dat gebeurt dan ook bijzonder gedetailleerd. In totaal worden er twintig geografische districten onderscheiden en het model is zo opgesteld dat er onmiddellijk submodellen voor deze districten uit kunnen worden afgeleid, die op hun beurt weer verfijnd kunnen worden, als men hen van het omvattende model isoleert. Het omvattende model kent slechts één tijdsperiode en daarom is het niet erg geschikt voor de beoordeling van investeringsprojecten of van gewasrotaties die zich over meerdere periodes uitstrekken. Bovendien worden veeteelt, boom- en bosbouw en visvangst, activiteiten die onder DINAMICO samen met landbouw tot één sector behoren, van CHAC uitgesloten. Niettemin worden er in CHAC 33 verschillende gewassen in rekening gebracht en is de vraag naar deze producten in het model afhankelijk van de prijs. Als zodanig sluit het model nauw aan bij beleidsbeslissingen en kan het dienen als een richtsnoer voor prijs- en handels-

Commissie-vergaderingen kunnen kennis nemen. Besluiten zoals de hoger genoemde steunakkoorden zouden na aanvaarding openbaar gemaakt moeten worden, zeker nu het Europees Fonds voor monetaire samenwerking sommige taken van deze akkoorden heeft overgenomen.

Europa Instituut Leiden

politiek. Bovendien stelt het de policy-maker in staat om de consequenties van een dergelijk beleid voor het inkomen van de boerenbevolking te schatten.

De onderlinge relaties tussen DINAMICO en CHAC zijn van tweërlei aard. Enerzijds zijn er de zogenaamde „downward linkages” (DL's), d.w.z. informatie afkomstig van DINAMICO en input voor CHAC en daarnaast natuurlijk ook de „upward linkages” (UL's), d.w.z. de uitkomsten van CHAC die wetenswaardig zijn voor DINAMICO. De DL's zijn niet zo moeilijk te identificeren. Het zijn loon- en rentevoet, wisselkoers of eventueel een schaduwwisselkoers en natuurlijk de groei-voet van het inkomen. Met de UL's daarentegen is het allesbehalve eenvoudig.

Ten eerste is er een moeilijkheid betreffende de classificatie van activiteiten. We hebben reeds vermeld dat bepaalde activiteiten zoals veeteelt, boom- en bosbouw en visvangst die wel deel uitmaakten van de „landbouw”-sector van DINAMICO niet in CHAC voorkomen. Nu zou men daartegen in kunnen brengen, dat dit euvel snel verholpen is zodra men met voldoende gegevens ook deze activiteiten in CHAC zou kunnen verwerken. Maar zo eenvoudig is het niet. Het is heel goed mogelijk dat een bepaalde activiteit door zijn anderssoortige karakter gewoon niet in aanmerking komt om bij de sector waarbij hij is ondergebracht in rekening te worden gebracht. Goed, zou men kunnen zeggen, maak dan een apart model voor die activiteit of breng hem onder bij zijn soortgenoten. Maar wat te doen in het tegenovergestelde geval, waar een activiteit die niet in een bepaalde sector is ondergebracht zo sterke banden heeft met die sector, dat de sector niet behoorlijk behandeld kan worden zonder die „vreemde” activiteit er bij te betrekken? Nee, hoe het ook zij, dit classificatieprobleem is niet zuiver een zaak van voldoende informatie en voldoende planners. Het is veel meer het probleem van het vinden van een compromis tussen de meest geschikte omvang van de sectorale modellen en een uitputtende en onderling uitsluitende opsplitsing van economische activiteiten.

Een tweede soortgelijke moeilijkheid bij de UL's is dat er verschil kan bestaan tussen inputclassificatie tussen de verschillende planningniveaus. Nauw daarmee verwant is het probleem van aggregatie: welke inputs moeten worden geaggregeerd bij de overgang naar dit hogere niveau en welk soort indexgetallen dienen daarbij te worden gebruikt. Het is duidelijk dat dit de grootte van de resulterende macrocoëfficiënten beduidend kan beïnvloeden.

Vanzelfsprekend is het hierboven besprokene slechts een beperkte keuze uit de rijkdom aan ideeën, die in het boek

zelf gevonden kunnen worden. Mijns inziens ligt de waarde van het boek in de volgende punten. Ten eerste presenteert het boek een aantal uitermate interessante modellen met eigenschappen — zoals de scholingsklassen in DINAMICO en de prijsafhankelijkheid van de vraag in CHAC — die verre van eenvoudig zijn. Natuurlijk zijn er ook tekortkomingen, zoals onvolmaaktheden in de gebruikte gegevens, onvoldoende kennis over de grootte van coëfficiënten in de toekomst en gewone oververeenvoudiging, die men in alle modellen van dit type zal aantreffen. Maar zonder twijfel gaan de modellen van het hier besproken boek tot aan de grenzen van wat mogelijk is met wiskundige modellen. Een tweede en minstens even belangrijke bijdrage is de discussie van de interdependentie van de modellen. Ook al worden de koppingsproblemen bij lange na niet opgelost, bij mijn weten is er geen enkele studie die er zoveel aandacht aan besteed en als zodanig is het boek dus uniek.

Misschien is er één belangrijk bezwaar dat men zou kunnen maken tegen de gevolgde indeling. En dat is, dat de regionale aspecten van de planning pas op de lagere niveaus ter sprake komen. Omdat regionale ongelijkheid het belangrijkste probleem vormt van Mexico's economische ontwikkeling, zou het wellicht beter zijn geweest als reeds op het hoogste niveau met de regionale aspecten rekening zou zijn gehouden.

Maar welke bezwaren men ook tegen de studie wil aanvoeren, het is boven elke twijfel verheven, dat *Multilevel planning: case studies in Mexico* tot de meest interessante publikaties behoort die over het onderwerp „Planning in stages” zijn verschenen.

A. ten Kate

---

**Naar een Wet op de stadsvernieuwing.** Staatsuitgeverij, Den Haag, 1974, 115 blz.

Voorontwerp van Wet op de stadsvernieuwing, opgesteld door de Werkgroep Aanvullende Regeling Stadsvernieuwing, met bijbehorende toelichting. Tevens is opgenomen een nota waarin de regering haar voorlopige oordeel geeft over een aantal onderdelen van het rapport van de werkgroep.

**Secretariat of the Economic Commission for Europe: The European economy in 1972; Economic survey of Europe in 1972.** United Nations, New York, 1973, 125 blz., \$ 5,00.

Bevat statistieken met toelichtende tekst van de belangrijkste economische grootheden in de diverse West- en Oost-europese staten voor het jaar 1972.

**esb**

Mededelingen

### Cursus systeemgroep Nederland

De Systeemgroep Nederland organiseert op 21, 22 en 23 augustus a.s. haar zomercursus over: *Het dynamisch gedrag van gekoppelde systemen*. De eerste dag worden de deelnemers gevoelig gemaakt voor de problematiek van gekoppelde systemen, de tweede dag wordt gewijd aan de formele theorie en de derde dag staat in het licht van de toepassingen in verschillende wetenschappen.

Plaats: Leeuwenhorst Congrescentrum, Langelaan 3, Noordwijkerhout.

Kosten (incl. logies): f. 250 - f. 375.

Inlichtingen: Mevr. M. van Rhijn-van der Mij, Systeemgroep Nederland, p/a Interfaculteit Bedrijfskunde, Poortweg 6-8, Delft, tel.: (015) 14 49 60 / 14 29 44, tst. 415.

### Aard en functie van historische kennis

Het Nederlands Historisch Genootschap organiseert op 25 en 26 oktober een congres over *Aard en functie van historische kennis*. Dit congres sluit aan op de algemene ledenvergadering.

Inleiders: Prof. Dr. M. C. Brands, Dr. H. Gaus, Prof. Dr. D. J. Roorda, Prof. Dr. A. G. Weiler, Prof. Dr. Y. S. Brenner en Prof. Dr. H. Daalder. Voorzitter is Prof. Dr. Th. van Tijn.

Plaats: Evert Kupersoord te Amersfoort.

Kosten (incl. logies): f. 45 of f. 55.

Inlichtingen en aanmelding: Nederlands Historisch Genootschap, Alexander Numankade 199, Utrecht, tel.: (030) 71 41 35.

### Postdoctorale leergang economisch bouwrecht

Het Instituut voor Bouwrecht organiseert in samenwerking met de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Technische Hogeschool Twente een postdoctorale leergang over economisch bouwrecht in de periode van 11 oktober t/m 6 december a.s.

Medewerking verlenen: Mr. J. W. G. Floor, Prof. Dr. J. H. P. Paelinck, Prof. Mr. M. R. Mok, Mr. H. O. Thunnissen, Mr. H. C. J. G. Janssen, Prof. Mr. W. J. Slagter, Prof. Mr. P. Zonderland en Prof. Mr. P. VerLoren van Themaat.

Inschrijfgeld: f. 150.

Aanmelding en inlichtingen: Instituut voor Bouwrecht, Postbus 1851, Den Haag, tel. (070) 26 46 31.